

Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm
we wczesnej filozofii greckiej

*Ani i Julii,
bez których skończyłbym
tę książkę trzy lata wcześniej
albo raczej nie napisałbym jej wcale*

Dariusz Kubok

Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm
we wczesnej filozofii greckiej

Seria
Studia Philosophica Silesiensa (1)

Redaktor serii
Dariusz Kubok

Recenzenci
Zbigniew Nerczuk, Artur Pacewicz

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9

Część pierwsza

Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm

1. Istota i funkcje krytycyzmu	31
2. Typologia krytycyzmu	65
3. Sceptycyzm a dogmatyzm	77
4. Zetetycyzm	115

Część druga

Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej

1. Krytycyzm separacyjny	149
2. Krytycyzm antydogmatyczny: sceptycyzm i zetetycyzm	189
3. Krytycyzm epistemologiczny	365
4. Allokrytycyzm a autokrytycyzm	391
5. Synkrytycyzm	443
Zakończenie	533
Bibliografia	541
Indeks osobowy	585
Summary	599
Zusammenfassung	601

Wykaz skrótów

- A – agnostycyzm
- Ap – aporetycyzm
- E – efektycyzm
- EKS – epistemologiczny krytycyzm separacyjny
- KA – krytycyzm antydogmatyczny
- KE – krytycyzm epistemologiczny
- KS – krytycyzm separacyjny
- MKS – metafizologiczny krytycyzm separacyjny
- ND – negatywny dogmatyzm
- NDa – negatywny dogmatyzm aktualny
- NDm – negatywny dogmatyzm modalny
- PD – pozytywny dogmatyzm
- PDa – pozytywny dogmatyzm aktualny
- PDm – pozytywny dogmatyzm modalny
- PFZ – pierwotny filozoficzny zetetycyzm
- S – sceptycyzm
- Sa – sceptycyzm aktualny
- Sm – sceptycyzm modalny
- SND – sceptyczny negatywny dogmatyzm
- Z – zetetycyzm

Wstęp

Es irrt der Mensch, solang er strebt.

Johann Wolfgang von Goethe: *Faust*.

Confusion will be my epitaph.

As I crawl a cracked and broken path.

If we make it we can all sit back and laugh.

But I fear tomorrow I'll be crying.

King Crimson: *Epitaph*.

Zadziwia fakt, że nie ma chyba nikogo, kto nie przyznałby racji twierdzeniu, że człowiek powinien myśleć krytycznie, a jednocześnie prawdopodobnie każdy – przy bliższym *nomen omen* krytycznym zastanowieniu – przyzna, że daleki jest od jasnego pojmowania tego, na czym polega ten typ myślenia. Tak samo jest z krytycyzmem jako takim, a w szczególności z krytycyzmem filozoficznym. W tym ostatnim przypadku ujawniają się dodatkowy kłopot i spektakularna konfuzja. Filozofowie powód zadziwiającego braku dogłębnej refleksji nad krytycyzmem tłumaczą zazwyczaj dwojako: albo używają argumentu z trywialności, albo z marginalności. Ci pierwsi uważają, że nie ma sensu podejmować tego zagadnienia, ponieważ uznają je za jasne i oczywiste; więcej nawet, niezadko krytycyzm bywa pojmowany monopolistycznie w świetle jakiejś wyróżnionej koncepcji filozoficznej (np. Kanta czy szkoły frankfurckiej). Ci drudzy z kolei sądzą, że refleksja filozoficzna powinna się skupić na istotniejszych zagadnieniach, a idea krytycyzmu od strony filozoficznej nie należy do tematów kluczowych. Motywem podjęcia przeze mnie tego problemu była niezgoda na oba argumenty, a świadomość ważności postawy krytycznej szła w parze z nieświadomością rangi refleksji nad nią. Każdy zapewne się zgodzi, że człowiek powinien myśleć krytycznie, ale czy rzeczywiście tak myśli? Aby odpowiedzieć na to pytanie, należałoby zrozumieć, o czym jest mowa.

Przynajmy, że równie mało kontrowersyjną tezę jest stwierdzenie, że filozofia jest/powinna być krytyczna, przy czym spore kontrowersje budzą próby określenia wzajemnego stosunku pomiędzy odpowiednio zdefinio-

wanym krytycyzmem a odpowiednio zdefiniowaną filozofią. Zagadnienia krytycyzmu, postawy krytycznej, myślenia krytycznego podejmuje się w różnych dyscyplinach (w filozofii, psychologii, socjologii, pedagogice, filologii, logice, kognitywistyce, naukach o kulturze i innych) zarówno jako wyodrębniony temat, jak i w kontekście innych zagadnień. Trzeba sobie zdawać sprawę z faktu, że w dziejach myśli Zachodu relacja pomiędzy krytycyzmem (K) a filozofią przybierała różne formy i determinowała znaczenie obu terminów. Warto choćby nadmienić, że czym innym może być filozoficzny krytycyzm (jako forma krytycyzmu), a czym innym – filozofia krytyczna (jako szczególny typ filozofii). W określonych przypadkach filozoficzny krytycyzm może się pokrywać z filozofią krytyczną¹. W swoich badaniach skupię się na analizie filozoficznej, akcydentalnie tylko korzystając z dorobku i metod innych nauk. Zadaniem podjętym w tej książce będzie próba ustalenia znaczenia frazy „krytycyzm filozoficzny” jako specyficznej formy krytycyzmu², aby w dalszej kolejności spróbować odszukać jego postacie w filozofii wczesnogreckiej. W tym miejscu tylko zaznaczę, że w pracy tej nie chodzi o krytycyzm literacki czy krytycyzm artystyczny, lecz o krytycyzm filozoficzny³. Interesować mnie będzie zatem rozpoznanie filozoficznej postawy krytycznej problematyzującej zagadnienia filozoficzne, a tylko za przykład posłuży mi krytyka literacka, języka lub bogów. Terminy „krytycyzm” oraz „krytyka” są bardzo ogólne i mogą być wszechstronnie analizowane; mnie zajmować będą ogólnie pojęta idea krytycyzmu i postawa krytyczna.

O ile termin „krytycyzm” wydaje się w dużej mierze oczywisty na pierwszy rzut oka, o tyle „sceptycyzm” z całą pewnością (którą sam podważa) jest terminem wieloznacznym. Craig B. Brush trafnie zauważył, że sceptycyzm „jest butem, który może pasować na każdy rozmiar stopy”⁴. Wydaje się, że takie określenie pasuje zarówno do sceptycyzmu, jak i do krytycyzmu. Sceptycyzm nie jest jednolitym stanowiskiem, a gama jego mutacji od starożytności po czasy współczesne okazuje się imponująca.

¹ Szerzej na ten temat piszę w: D. KUBOK: *Critical Thinking and Philosophical Criticism – an Outline of the Problem*. In: *Thinking Critically: What Does It Mean? The Tradition of Philosophical Criticism and Its Forms in the European History of Ideas*. Ed. by D. KUBOK. Berlin–Boston, De Gruyter, 2018, s. 1–10. Zob. także S. SYMOTIUK: *Trzy modele krytyki*. „Studia Filozoficzne” 1983, nr 11–12, s. 71–85; IDEM: *Pojmowanie krytycyzmu i modele krytyki w polskich sporach filozoficznych XX wieku*. Lublin, Rozprawy Wydziału Humanistycznego UMCS, 1987.

² Zob. W.P. KRAUSE: *Das historische Spektrum der philosophischen Kritik*. „Studium Generale” 1959, vol. 12, fasc. 9, s. 539–571, oraz IDEM: *Philosophische Kritik*. „Studium Generale” 1959, vol. 12, fasc. 8, s. 523–538.

³ Warto zauważyć, że na przykład wybrane fragmenty Ksenofanesa mogą być analizowane zarówno w perspektywie krytycyzmu filozoficznego, jak i krytycyzmu literackiego czy też kulturowego.

⁴ „Skepticism as a philosophical system adapts itself to many possible points of view; it is a shoe that can be made to fit any number of feet”. C.B. BRUSH: *Montaigne and Bayle. Variations on the Theme of Skepticism*. The Hague, M. Nijhoff, 1966, s. 3.

Godne zauważenia jest również to, że sceptycyzm w różnych swoich formach wykazuje się, podobnie jak krytycyzm, niesłychaną trwałością; stanowiska te przetrwały wszystko i wszystkich, a filozofia traktuje ich argumenty jako stałe wyzwanie. Poza tym trzeba być bardzo wyczulonym na to, aby nie przenosić mechanicznie współczesnych definicji krytycyzmu i sceptycyzmu na myśl wcześniejszą, co nie oznacza, że nie istnieją wcześniejsze, niedostrzeżone dotychczas antyczne źródła współczesnych stanowisk oraz idei. Można to czynić ostrożnie, ale tylko wtedy, gdy się pokaże, że takie definicje bądź to odpowiadają treściom filozoficznym analizowanego okresu, bądź w jakimś zakresie są dla nich odpowiednie. Wreszcie termin „zetetycyzm” jest prawie nieznanym w filozofii, choć odnotowuje go słownik – mówiąc delikatnie – alternatywnych koncepcji pseudonaukowych. Wyróżnienie tego terminu na oznaczenie określonego stanowiska nie jest przypadkowe, odsyła bowiem do Sekstusa Empiryka, który tradycję sceptyczną nazywa między innymi zetetyczną (ζητητική), a więc polegającą na tym, aby poszukiwać i badać (τὸ ζητεῖν καὶ σκέπτεσθαι)⁵. Ogólnie rzecz biorąc, wyjściowo będę traktował te stanowiska jako wzajemnie podporządkowane: sceptycyzm (S) jest jedną z form krytycyzmu antydogmatycznego (KA), natomiast zetetycyzm (Z) – jedną z form S. Ze względu na wieloznaczność słowa „sceptycyzm” wychodzę od tej jego definicji i charakterystyki, która – w swej zwartej i konkretnej formie – wśród zachowanych tekstów ujawniła się *expressis verbis* najwcześniej, to znaczy od pojmowania S w pismach Sekstusa Empiryka. Oczywiście, w okresie poprzedzającym powstanie dzieł Sekstusa znana była postawa sceptyczna, a słowo σκεπτικὸς określało pyrronistę (Filon z Aleksandrii), niemniej jednak to najwcześniej (z tego, co przetrwało do naszych czasów) dopiero Sekstus dokonuje próby spójnego dookreślenia S. Problem w tym, że jest to późna synteza S, obciążona założeniami autora, trzeba więc być szczególnie ostrożnym podczas rekonstrukcji tego stanowiska. Warto również zwrócić uwagę, że dwa główne źródła dotyczące sceptycyzmu, czyli Sekstus Empiryk i Diogenes Laertios, przedstawiają dwa różne stosunki sceptycyzmu do poprzedzającej ich tradycji. Izolacjonista Sekstus odrzuca podobieństwa między pyrronizmem i filozofami wcześniejszymi (np. Heraklitem, Demokrytem, cyrenaikami, Protagorasem, akademikami i innymi), z kolei Diogenes skłonny jest dostrzegać pomiędzy nimi wiele podobieństw. Tak więc te trzy tytułowe stanowiska: krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm stanowią rdzeń tematyczny całej pracy. Termin „krytycyzm” bywa na ogół uznawany za oczywisty, a nawet trywialny, „sceptycyzm” – za wieloznaczny, „zetetycyzm” zaś jest prawie nieznanym. Wszystkie te trzy określenia („oczywistość”, „wieloznaczność”, „bycie nieznanym”) stanowią wystarczający powód do zajęcia się tą problematyką.

⁵ Zob. SEXTI EMPIRICI: *Opera*. Vol. 1: *Pyrrhoneion hypotyposeon libros tres continens*. Recensuit H. MUTSCHMANN (cur. J. MAU). Leipzig, Teubner, 1912. (Repr. – Leipzig 1958), I, 7. Dalej cyt. jako *Pyr.*, I, 7.

Zasadniczy cel tej rozprawy sprowadzam do próby rozpoznania we wczesnej filozofii greckiej zrębów postawy krytycznej, sceptycznej i zetetycznej na podstawie uprzednich ustaleń dotyczących ich pojmowania. Zdaję sobie jednocześnie sprawę z możliwej dwuznaczności, nieostryści i splątania relewantnych tekstów. Rozpoznanie to ogranicza się do analizy wczesnogreckich filozofów, a także „filozoficznych” fragmentów przede wszystkim z epiki (Homer i Hezjod), ale też – akcydentalnie – z liryki, dramatu i historiografii. Mam świadomość, że takie zawężenie przedmiotu badań do fragmentów filozoficznych nie pozwala na całościowy ogląd omawianego zagadnienia. Dlatego swoje badania nad *wczesną filozofią grecką* traktuję jako preludeum do badań nad *wczesną myślą grecką* w zakresie obecności w niej K, S oraz Z. Koniecznym uzupełnieniem niniejszych badań powinny być przede wszystkim szczegółowe analizy filologiczne dotyczące czasownika κρίνω i jego derywatów, a także analizy procesu wyłaniania się oraz krystalizacji terminologii krytycystycznej, sceptycznej i zetetycznej; dodatkowo należałoby skupić się na obecności zrębów tych trzech postaw w literaturze wczesnogreckiej, szczególnie w liryce, dramacie i historiografii. W rozprawie tej zawarłem rozważania o charakterze historyczno-filozoficznym, ale także filozoficznym, głównie epistemologiczno-metodologicznym. Zagadnienie krytycyzmu ściśle związane jest z problemami epistemologicznymi i metafizycznymi, które – jak postaram się pokazać – nie były marginalne u źródeł filozofii⁶.

Jednocześnie w rozprawie tej, będącej próbą rozpoznania krytycyzmu, sceptycyzmu, a także zetetycyzmu we wczesnej filozofii greckiej, postaram się ukazać krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej filozofii greckiej. Można bowiem: 1) ukazać nieakcydentalną obecność w zachowanych fragmentach filozofów wczesnogreckich wątków dotyczących K, S i Z oraz 2) ująć samą filozofię wczesnogrecką w duchu K, S i Z. Najstarsi filozofowie podejmują *explicite* bądź *implicite* zagadnienia związane z postawą krytyczną, sceptyczną i zetetyczną, ale także sama ich filozofia – na podstawie historyczno-filozoficznych badań metafizycznych – może być określona jako krytyczna, czasami nawet sceptyczna i zetetyczna. W celu podjęcia obu wspomnianych wątków za konieczne uznałem prymarne rozpoznanie, a następnie ustalenie znaczenia tych podstawowych terminów.

Rozprawa składa się z dwóch części. W pierwszej z nich wstępnie dookreślam postawę krytyczną, a także typy krytycyzmu, wreszcie rozumienie sceptycyzmu i zetetycyzmu. Z uwagi na to, że w interesującym mnie okresie dziejów słownik filozoficzny nie był jeszcze sprecyzowany, więc

⁶ W pewnym sensie rozprawa ta jest odpowiedzią na wezwanie Anthony’ego A. Longa, który stwierdził, że praca nad wczesnymi filozofami greckimi musi skupić się jeszcze na „philosophical methodology, second-order inquiry, mind, and the relation of the knower to the known”. A.A. LONG: *Parmenides on Thinking Being*. „Proceedings of the Boston Area Colloquium of Ancient Philosophy” 1996, vol. 12, issue 1, s. 128.

nawet, dopiero pierwsza jego forma się kształtowała, a w nielicznych zachowanych fragmentach⁷ nie pojawiają się techniczne terminy filozoficzne związane z K, S i Z, konieczne jest poszukiwanie zrębów tych postaw w całym dostępnym materiale źródłowym. Trzeba jednak przynajmniej wstępnie wiedzieć, czego się szuka. W tym celu właśnie przeanalizuję różne rozumienia krytycyzmu, szczególnie w jego filozoficznej odsłonie, aby móc wykrystalizować swoisty rdzeń znaczeniowy krytycyzmu i postawy krytycznej. Rozważania te skonfrontuję ponadto ze źródłowymi badaniami dotyczącymi znaczenia czasownika κρίνω i przymiotnika κριτικός po to, aby zyskać taką postać krytycyzmu i postawy krytycznej, która jest: 1) źródłowa, a więc nawiązuje do funkcji tych terminów oraz ich derywatów w literaturze wczesnogreckiej, 2) filozoficzna, to znaczy ściśle związana z problemami filozoficznymi, 3) ogólna, ponieważ za szczególnie interesujące uważam nie tylko przeanalizowanie tematykowania tego problemu w zachowanych fragmentach pism filozofów wczesnogreckich, ale także próbę ukazania samej tej filozofii jako działalności krytycznej, która jest częścią wczesnogreckiego krytycyzmu w ogóle. Na podstawie tych analiz, opartych przede wszystkim na różnych znaczeniach i funkcjach κρίνω oraz jego derywatów, wypreparuję zarówno główne formy K, jak i ukazę zależności pomiędzy nimi. Wreszcie zaproponuję ich typologię zredukowaną do tych form, które zdają się najbardziej obiecujące w kontekście celów, jakie sobie wyznaczyłem. Od razu jednak muszę zastrzec, że typologia ta będzie w jakiejś mierze arbitralna, bo inna być nie może. W perspektywie jasno ukazanych powodów wyjaśnię kryteria włączenia akurat tych typów krytycyzmu, niemniej jednak – co chcę wyraźnie podkreślić – wczesną filozofię grecką można analizować w kontekście innych jej typów, w tym także silnie związanych z perspektywą filozoficzną, nie mówiąc już o filologicznej.

Analiza tak nakreślonego wstępnie projektu badawczego dotyczącego krytycyzmu pozwala dojść do przekonania, że może on mieć charakter głównie adaptacyjny, ocierający się nawet o jakieś kontaminacje. Z dwóch głównych powodów takie ewentualne zarzuty można uznać za słabo uzasadnione w świetle sposobu analiz w niniejszej rozprawie. Po pierwsze, analiz filozoficznych dokonywał będę w odniesieniu do zachowanych źródeł i w tym sensie za punkt wyjścia przyjmę analizę fragmentów

⁷ Fragmenty tekstów filozofów wczesnogreckich przywołuję w układzie oraz numeracji Dielsa i Kranza, zgodnie z powszechnym zwyczajem. Zob. *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch* von H. DIELS. Bd. 1–3. Hrsg. W. KRANZ. Zürich, Weidmann, 1985. (Dalej cyt. jako DK). W dużej mierze korzystałem także z *The Text of Early Greek Philosophy. The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*. Ed. and trans. by D.W. GRAHAM. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. (Dalej cyt. jako TEGP), a przede wszystkim z *Early Greek Philosophy*. Vol. 1–9. Ed. and trans. by A. LAKS and G.W. MOST. Cambridge–London, Harvard University Press, 2016. (Dalej cyt. jako LM). W stosownych miejscach korzystam ze szczegółowych wydań krytycznych.

w języku oryginału, a nie antedecencje wspólnie rozumianych stanowisk. Po drugie, aby z jednej strony nie narzucać późniejszych znaczeń na te teksty źródłowe, a z drugiej – nie popadać w anachronizm prostego przenoszenia treści myślicieli greckich na grunt współczesny, wysiłek skupię na analizie fragmentów filozofów wczesnogreckich na tle znajomości całości ich zachowanego dorobku, kontekstu społeczno-kulturowego oraz możliwego do ustalenia sposobu kształtowania się i rozwoju określonych idei. Tekst pierwotny stanowi właściwy przedmiot zainteresowań. Krytycznie rzecz ujmując, nie wyeliminuje to całkowicie ewentualnych zagrożeń (warto choćby pamiętać, że konteksty analizowanych fragmentów pochodzą z późniejszego okresu i nierzadko mają charakter literacki), ale znacznie zmniejszy szansę ich wystąpienia. Biorąc jednak pod uwagę stan źródeł oraz ich ilość, a także możliwość wyrażenia zrębów K, S i Z w bardzo szerokim słowniku terminów (wtedy dynamicznie się kształtujących), trzeba tylko wstępnie przyjąć jakieś bardzo ogólne rozumienie owych postaw, aby wyznaczyć cel poszukiwań. Tak jak badacze poszukiwali w tym najwcześniejszym okresie dziejów filozofii na przykład zrębów *theologia naturalis*, choć termin ten jest o wiele późniejszy, tak samo można – bez kontaminacji – tropić ślady postawy krytycznej szeroko rozumianej i uzupełnionej dodatkowo stosowaną wtedy terminologią krytycystyczną. Ewentualne zastrzeżenia głoszące marginalną obecność wątków krytycznych w filozofii wczesnogreckiej wynikać mogą przede wszystkim z przyjęcia jakiejś wąskiej definicji K, prawdopodobnie związanej z konkretnym myślicielem późniejszej doby lub z wyróżnionym stanowiskiem. Nie będzie moim celem poszukiwanie w tym okresie dziejów filozofii źródeł krytycyzmu Kanta czy Hegla ani analizowanie tekstów filozofów wczesnogreckich jako wyrazu Poppera racjonalizmu krytycznego. Na podstawie wstępnych analiz będę bardzo szeroko rozumiał krytycyzm, a szczególnej analizie poddam kluczowe pod względem filozoficznym jego formy: krytycyzm separacyjny (KS), krytycyzm antydogmatyczny (KA) oraz krytycyzm epistemologiczny (KE). I choć nazwy te są zrozumiałe w świetle tradycji późniejszej, to oznaczane przez nie postawy – zupełnie inaczej wyrażone – obecne są w tradycji archaiczej i – jak zakładam – nie są marginalne. Jednocześnie, gdy będę się posługiwał terminologią współczesną, głównie z zakresu epistemologii⁸, wówczas każdy z tych terminów zostanie w miarę możliwości zdefiniowany tak, aby móc ślady tych ujęć tropić w tekstach wcześniejszych i w słowniku minionych epok. Nie będzie mi chodzić o prostą adaptację, lecz o uświadomienie czytelnikowi trwałości pewnych stanowisk i ujęć;

⁸ Terminu „epistemologia” używam nie w sensie ścisłym: jako nauka o poznaniu czy teoria poznania, lecz w sensie słabym: jako zagadnienie lub zagadnienia związane z poznawaniem i poznaniem bez konieczności istnienia ich koncepcji lub teorii. Czasami zamiennie ze słowem „epistemologia” będę używał terminu „gnoseologia” z takim samym zastrzeżeniem.

mówiąc inaczej: w tekstach greckich odnaleźć można często w mniej lub bardziej rozwiniętej formie stanowiska, którym nazwy zostały nadane o wiele później. Analiza filozoficzna pozwoli je ujawnić.

W części pierwszej, oprócz K, wstępnie dookreślę również S i Z. Także w tym przypadku za punkt wyjścia przyjmę wstępne rozumienie obu tych postaw, również w kontekście ich wzajemnej relacji. Jak już wspominałem, opierał się będę na określeniach Sekstusa Empiryka z *Zarysów pyrrońskich*, ale ukażą też szeroki wachlarz znaczeń czasownika σκέπτομαι i przymiotnika σκεπτικός oraz odpowiednio słów ζητέω i ζητητικός (akcydentalnie odwołam się także do czasownika διζημαί). Przede wszystkim postaram się pokazać, że chociaż „sceptycyzm” jest terminem wieloznacznym, to można na potrzeby badań filozofii wczesnogreckiej przyjąć jakiś jego rdzeń znaczeniowy, który okaże się wygodny do analiz filozoficznego S. Na podstawie szczegółowej charakterystyki S, jakiej dokonał Sekstus, a w szczególności zdając sobie sprawę z wyraźnej rozbieżności między interpretacjami sceptycyzmu z *Pyr.*, I, 1–4 i *Pyr.*, I, 7, można właściwie mówić o dwóch wersjach sceptycyzmu widocznych w tekstach Sekstusa: o sceptycyzmie w wymiarze zetetycznym i o sceptycyzmie w wymiarze efektycznym. Dlatego w dalszych rozważaniach będę miał na uwadze obie wersje S (S jako zetetycyzm i S jako efektycyzm), a śladów ich ewentualnej obecności – różnorodnie wyrażonej – będę poszukiwał w filozofii wczesnogreckiej. Praktyka taka jest uzasadniona tym, że sami sceptycy szukali źródeł swojej postawy filozoficznej w filozofii wczesnogreckiej, a nawet w eposach Homera. W tym miejscu wszakże muszę sformułować jedno ważne zastrzeżenie. Współcześni badacze, którzy zajmują się sceptycyzmem greckim, a w ramach tych badań odnoszą się do filozofii wczesnogreckiej, zazwyczaj traktują i analizują te wczesnogreckie poglądy jako antecedencje greckich szkół sceptycznych, to jest pyrronizmu i akademizmu⁹; robią zatem dokładnie to samo, co robił Sekstus Empiryk. Pierwsi filozofowie greccy są dla nich interesujący jako

⁹ Modelowym przykładem takiego perspektywistycznego podejścia jest *The Cambridge Companion to Ancient Scepticism* pod redakcją Richarda BETTA (Cambridge: Cambridge University Press, 2010). Przedpyrronskie refleksje nad S zostały zawarte w tej książce w rozdziale autorstwa Mi-Kyoung LEE^A noszącym znamienity tytuł: *Antecedents in Early Greek Philosophy* (s. 13–35). Podobny sposób traktowania myśli wczesnogreckiej znaleźć można w: IDEM: *Epistemology after Protagoras: Responses to Relativism in Plato, Aristotle, and Democritus*. Oxford, Oxford University Press, 2005 (perspektywa relatywizmu); L. GROARKE: *Greek Scepticism. Anti-realist Trends in Ancient Thought*. Montreal & Kingston, London and Buffalo, McGill-Queen's University Press, 1990 (rozdział pt. *Greek Epistemology before the Rise of Scepticism*, perspektywa antyrealistyczna); R.J. HANKINSON: *The Sceptics. (The Arguments of the Philosophers)*. London and New York, Routledge, 1995 (rozdział pt. *Precursors*, perspektywa sceptyczna). Czasami znamienne jest milczenie; Harald Thorsrud w swojej książce o antycznym S nie pisze prawie nic o tradycji przedpyrronskiej. Zob. H. THORSRUD: *Ancient Scepticism*. London and New York, Routledge, 2009.

przygotowanie i wstęp czy teoretyczna podstawa w miarę jasno określonych stanowisk, na przykład pyrronizmu i neopyrronizmu bądź też filozofii akademickiej. Taki sposób traktowania myślicieli wczesnogreckich jest charakterystyczny również dla badaczy zajmujących się historią sceptycyzmu lub epistemologii¹⁰. W swoich badaniach chciałbym przyjąć inny punkt widzenia. Co prawda początkowo wyjdę od definicji S w tekstach Sekstusa Empiryka i Diogenesa Laertiosa, ale w dalszej kolejności (część druga, rozdział 2.) zajmę się egzegezą zachowanych fragmentów i doksografii filozofów wczesnogreckich nie jako antecedenji pyrronizmu i akademizmu, bo to zawęziłoby obszar badawczy, lecz jako – nazwijmy to – śladów szeroko rozumianego S i Z. Dla przykładu, fragmenty epistemologiczne Ksenofanesa będą mnie interesowały jako wyraz świadomości ograniczeń poznawczych człowieka, a nie tylko jako antecedenji pyrronizmu (warto wspomnieć, że w ujęciu Tymona „trzeźwym” od dogmatyzmu interlokutorem był właśnie Ksenofanes). Zręby lub różne postacie K, S i Z będę wyzyskiwał „oddolnie”, na podstawie analizy źródeł. Warto zauważyć, że będzie to praca ściśle filozoficzna, ponieważ postawy takie ujawnić się mogą za pomocą różnorodnych terminów i fraz, w związku z czym filologiczna analiza wyróżnionego zespołu terminów jest konieczna, ale niewystarczająca. Jeszcze raz warto przypomnieć, że uzupełnienie tychże badań powinny stanowić wszechstronne badania nad terminologią krytycystyczną, sceptyczną i zetetyczną w jej perspektywie rozwojowej. Wypada mieć nadzieję, że takie badania zostaną zainicjowane. Trzeba zatem zauważyć, że nie tylko nie ma dotychczas w literaturze studium filozofii wczesnogreckiej dokonanej w perspektywie krytycystycznej, a teksty dotyczące wczesnogreckiego S i Z traktują ten najwcześniejszy

¹⁰ Zob. na przykład cenne badania L.P. Gersona czy R. Ziemińskiej. Ten pierwszy analizuje ogólnie filozofię grecką (w tym wczesnogrecką) z perspektywy różnic między starożytnym naturalistycznym podejściem do wiedzy a współczesnym podejściem kryteriologicznym. Zob. L.P. GERSON: *Ancient Epistemology*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009. R. Ziemińska przedstawia dzieje globalnego S sprowadzonego do tezy: wiedza nie istnieje, w powiązaniu z problemem jego (nie)spójności. Zob. R. ZIEMIŃSKA: *Historia sceptycyzmu. W poszukiwaniu spójności*. Toruń, Wydawnictwo UMK, 2013. Elementy refleksji nad wczesnogreckim S odnaleźć można w różnych historiach filozofii, a w nieco obszerniejszej formie – w opracowaniach dotyczących wczesnogreckiej epistemologii. W tym celu zob. na przykład J.H. LESHER: *The Emergence of Philosophical Interest in Cognition*. „Oxford Studies in Ancient Philosophy” 1994, vol. 12, s. 1–34; IDEM: *Early Interest in Knowledge*. In: *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*. Ed. by A.A. LONG. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 225–249; IDEM: *The Humanizing of Knowledge in Presocratic Thought*. In: *The Oxford Handbook of Presocratic Philosophy*. Ed. by P. CURD, D.W. GRAHAM. Oxford–New York, Oxford University Press, 2008, s. 458–484; E. HUSSEY: *The Beginnings of Epistemology: From Homer to Philolaus*. In: *Companions to Ancient Thought 1: Epistemology*. Ed. S. EVERSON. Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 11–38; J. WILCOX: *The Origins of Epistemology in Xenophanes and Heraclitus*. In: *Greek Philosophy and Epistemology*. Vol. 2. Ed. by K.J. BOUDOURIS. Athens, Ionia Publications, 2001, s. 215–226.

okres dziejów jako przygotowanie lub antecedencję dojrzałych systemów. Rozdział 2. części drugiej stanowi obszerny, niemający swojego odpowiednika w literaturze, studium wczesnogreckiej filozofii w zakresie jej związków z szeroko rozumianym S i Z.

Cała część druga niniejszej rozprawy jest analizą fragmentów i doksografii związanych z najwcześniejszymi postaciami filozofii greckiej pod kątem wybranych form krytycyzmu. Rozdział 1. części drugiej dotyczy rudymenarnej formy K, jaką jest krytycyzm separacyjny (KS), zwany również dystrybutywnym, dotyczy bowiem zdolności rozróżniania, a w efekcie także porządkowania. Ten aspekt postawy krytycznej opiera się na źródłowym znaczeniu czasownika κρίνω („oddzielić”, „odróżnić”, „odseparować”, jak również „uporządkować”, „ułożyć”) oraz przymiotnika κριτικός („zdolny do rozróżniania”). Przeanalizuję ogólnie podstawowe filozoficzne rozróżnienia dokonywane przez wczesnogreckich filozofów, a także tematyzacje zagadnienia granicy. W rozdziale 2. części drugiej przedmiotem refleksji uczynię krytycyzm antydogmatyczny (KA), który jest definiowany jako negacja pozytywnego dogmatyzmu (PD) lub negacja negatywnego dogmatyzmu (ND). Analizy będą dotyczyły przede wszystkim koniunkcji obu tych negacji pod postacią S, a także – bardziej szczegółowo – S jako Z (w odróżnieniu od wykładni efektystycznej). W rozdziale 3. części drugiej poddam analizie hipotezę obecności we wczesnej filozofii greckiej krytycyzmu epistemologicznego (KE), który może być pojmowany jako stanowisko głoszące, że rozważania gnoseologiczne (czy też w greckim rozumieniu gnoseologiczno-metodologiczne) poprzedzają wszelkie inne typy dociekań filozoficznych, na przykład kosmologicznych, teologicznych, ontologicznych. W tym przypadku zajmę się krytycyzmem drugiego rzędu, którego przedmiotem będzie sama refleksja filozoficzna myślicieli tamtego okresu. Wbrew jednostronnemu przekonaniu wielu badaczy, którzy nie dostrzegają bądź minimalizują znaczenie obecności refleksji epistemologicznej w filozofii wczesnogreckiej¹¹, sądzę, że ten typ refleksji co najmniej nie jest marginalny; warto przemyśleć hipotezę, czy w niektórych przypadkach nie można mówić o prymarności dociekań gnoseologiczno-metodologicznych. Rozdział 4. części drugiej poświęcę już nie krytyce określonych poglądów i stanowisk, lecz filozoficznej krytyce personalnej (dotyczącej postaw lub osób) w jej dwóch głównych odsłonach: jako allokrytycyzm lub jako autokrytycyzm. Ogólnie rzecz biorąc, analizowany problem dotyczy tego, czy konkretny filozof wczesnogrecki krytykował poglądy innych z wyłączeniem swoich (allokrytycyzm), czy też twórczo krytykował i testował własne

¹¹ Sugestywnym przykładem podejścia tego typu jest układ fragmentów wczesnogreckich filozofów dokonany przez D.W. GRAHAMA w książce TEGP; publikacja ta zawiera dwie części znamienne zatytułowane: (1) *Cosmologists and ontologists* i (2) *Sophists*. Odmienne podejście z kolei, bardziej zniuansowane i uwzględniające problematykę epistemologiczną, odnaleźć można w LM.

poglądy (autokrytycyzm); koniunkcją tych dwu typów krytyki jest pełny krytycyzm personalny. W ramach tego zagadnienia podejmę także istotny w tym okresie problem wzajemnych relacji: bóstwo – filozof – reszta ludzi. Z kolei w rozdziale 5. części drugiej przedstawię autorską próbę uporządkowania wczesnogreckiej filozofii w perspektywie idei synkrytycyzmu. W nawiązaniu do źródłowego znaczenia czasownika συγκρίνω (a także rzeczownika σύγκρισις oraz przymiotnika συγκριτικός) wyróżnię dwa typy synkrytycyzmu: 1) synkrytycyzm związany z czynnością łączenia (powiązania, zespolenia), czyli synkrytycyzm koniunktywny, oraz 2) synkrytycyzm związany z czynnością porównywania (zestawiania), czyli synkrytycyzm komparatywny. Ten pierwszy typ synkrytycyzmu, czyli synkrytycyzm koniunktywny, w połączeniu z diakrytycyzmem okaże się wydajnym narzędziem opisu podstawowych zasad organizacji świata. Z kolei w ramach synkrytycyzmu komparatywnego wyróżnię dwie jego formy: isosynkrytycyzm (opierający się na zasadzie równości) i amenosynkrytycyzm (opierający się na zasadzie nierówności, np. lepszości), głównie po to, aby mieć narzędzie służące ewaluacji różnych typów postaw antydogmatycznych; między innymi dzięki takiemu rozróżnieniu da się precyzyjniej odróżniać stanowiska dziś zwane S, ND, fallibilizmem, relatywizmem, których źródłowe formy być może da się odnaleźć we fragmentach tekstów filozofów wczesnogreckich.

Jak powszechnie wiadomo, fragmenty autorstwa filozofów wczesnogreckich analizowano przez pryzmat różnych perspektyw, co wynika nie tylko z fragmentaryczności źródeł, ale także z samego charakteru interpretacji. Zjawisko analizowania określonego materiału w horyzoncie ram pojęciowych idzie w parze ze zmienną tendencją do preferowania pewnych aspektów i marginalizowania innych. Eduard Zeller, będący pod wpływem idealizmu niemieckiego, szczególnie Georga Wilhelma Friedricha Hegla, filozofię grecką postrzegał z perspektywy systemów metafizycznych, których najlepszym ucieleśnieniem były filozofie Platona i Arystotelesa. Z kolei John Burnet i Theodor Gomperz, jako wyraziciele „ducha” pozytywistycznego, w filozofach wczesnogreckich upatrywali apostołów naukowości uprawianej empirystycznie. Werner Jaeger natomiast przyjmuje perspektywę analizowania tej tradycji jako *theologia naturalis*, a na przykład Giovanni Reale ujmuje ją przez pryzmat źródeł chrześcijaństwa, dodając, że „metafizyczny wymiar filozofii głoszonej przez klasyków [...] pozostaje jedynym wymiarem, który nadaje sens uprawianiu filozofii”¹². Wielość różnych perspektyw jest czymś naturalnym, monopolizowanie jednego ujęcia przez wskazanie jego jedynej sensowności wydaje się czymś niezrozumiałym, szczególnie gdy ma się świadomość zmienności perspektyw. Przyjętą w tej pracy perspektywę

¹² G. REALE: *Historia filozofii starożytnej*. T. 1: *Od początków do Sokratesa*. Tłum. E.I. ZIELIŃSKI. Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL, 1994, s. 30.

krytycystyczną wyróżniają dwie cechy. Po pierwsze, krytycyzm pojmuję wstępnie bardzo szeroko – jako postawę polegającą na umiejętności separacji zarówno obszarów poznawczych, jak i sposobów poznawania, na umiejętności sądzenia i osądzania, a także na akcentowaniu postawy antydogmatycznej¹³, dzięki czemu ujęcie takie czyni zadość pojmowaniu krytycyzmu jako dbałości o to, by niczego nie pominąć¹⁴. Po drugie, perspektywa krytycystyczna bywa z natury antymonopolistyczna, ponieważ K pojmuje się również jako KA. Warto jeszcze raz przypomnieć, że spośród źródłowo wydobytych typów krytycyzmu wybrałem do szczegółowej analizy tylko te, które są istotne z punktu widzenia filozofii i jednocześnie nie zostały dotychczas w literaturze dostatecznie przeanalizowane¹⁵. Odślonięte w części pierwszej główne typy K, przede wszystkim krytycyzm separacyjny, krytycyzm osądający, krytycyzm porządkujący, krytycyzm wolicjonalny i krytycyzm interpretacyjny, zasługują na osobne, dogłębne studia. Trzeba zatem przedstawioną tutaj perspektywę krytycystyczną wczesnej filozofii greckiej potraktować jako projekt, którego niniejsza publikacja jest pierwszą, wstępną, ograniczoną i aspektową odsłoną.

Janina Gajda-Krynicka wyróżnia dwie metody badawcze, a jednocześnie dwie postaci dyskursu dotyczącego filozofii starożytnej: metodę porównawczą lub kontekstową oraz metodę genetyczną¹⁶. Ta pierwsza sprowadza się do tropienia w tekstach antycznych odpowiedników kategorii czy stanowisk wypracowanych w tradycji późniejszej. Gajda-Krynicka dodaje ponadto, że ta metoda „pozwała postrzegać najdawniejszą myśl grecką w aspekcie systemu, porządkuje ją, ale przez pryzmat wypracowanych przez filozofię późniejszą pojęć i kategorii”¹⁷. Metoda druga z kolei „polega na badaniu tekstów i świadectw w kolejności chronologicznej, bez uprzednio przyjmowanych parauniwersalnych modeli pojęciowych, które z konieczności zawierać muszą określone oceny wartościujące i narzucać filozofii starożytnej postać określonego systemu. [...] Metoda ta pozwala badać myśl grecką [...] w jej żmudnej drodze wypracowania filozoficz-

¹³ Aby mówić o krytycyzmie, wystarczy jeden z tych warunków.

¹⁴ Zob. J. PIEPER: *W obronie filozofii*. Tłum. P. WASZCZENKO. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX, 1985, s. 37 i 59. Zob. również A.J. NORAS: *Kłopoty z filozofią*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015, s. 83–94; IDEM: „Being critical”, *Meaning What? W: „Folia Philosophica”*. Vol. 34. Special issue: *Forms of Criticism in Philosophy and Science*. Ed. by D. KUBOK. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015, s. 61–76.

¹⁵ Wybrane aspekty krytycyzmu w kontekście czasownika *κρίνω* i jego derywatów omawiano częściowo w ramach badań nad koncepcją sprawiedliwości oraz nad prawem.

¹⁶ J. Kmita z kolei wyróżnia podejście adaptacyjne i historyczne. Zob. J. KMITA: *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1971, s. 81.

¹⁷ J. GAJDA-KRYNICKA: *Filozofia przedplatońska*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, s. 24.

nych już pojęć i kategorii, [...] pozwala, jak sądzę, zbliżyć się bardziej do pierwszych postaci greckiego filozofowania, [...] pozwala zobaczyć to, co Gadamer określa mianem *Wirkungsgeschichte* – historii oddziaływań¹⁸. Z jednej strony metoda porównawcza (kontekstowa) w odniesieniu do wczesnej filozofii greckiej wydaje się szczególnie zasadna z racji stanu i kontekstu zachowanych fragmentów oraz doksografii. Z drugiej jednak strony – jak zauważa Gajda-Krynicka – metoda ta niesie wiele zagrożeń pod postacią choćby nadinterpretacji terminologicznych czy też pewnego rodzaju „przemocy” podporządkowywania treści myślenia wczesnogreckiego dojrzałym postaciom dyskursu współczesnego. Z kolei metodzie genetycznej towarzyszy idealistycznie ujęta dyrektywa źródłowego odczytywania tekstów, czyli w taki sposób, w jaki rozumieli je autor i jego audytorium. Czasami bywa ona wręcz niemożliwa do zastosowania, jak na przykład w odniesieniu do zachowanych skrawków tekstów i nierzadko wyrwanych z kontekstu zachowanych fragmentów filozofów wczesnogreckich. W odniesieniu do nich „»pierwsze czytanie« musi z konieczności być podporządkowane owemu merytorycznemu schematowi, jakiego dostarczają nam świadectwa doksograficzne. Tym samym podporządkowujemy się niejako założeniom metody porównawczo-kontekstowej, którą posługiwali się doksografowie, którym można – parafrazując sformułowanie Platona – przypisać status tych, którzy »lepsi byli od nas i bliżej bogów mieszkali«¹⁹. Janina Gajda-Krynicka podsumowuje swoje uwagi na temat właściwej metody w ten sposób: „W tak specyficznym obszarze badań zatem obie metody muszą ze sobą współpracować, a jedna pełni zawsze funkcję narzędzia weryfikacji wobec drugiej»²⁰.

Przyjęta w mojej pracy metodologia pokrywa się z konkluzją przytoczonych wywodów, ale – jak sądzę – konieczne jest dokonanie pewnych drobnych precyzacji zajmowanego stanowiska. Stosował będę wzajemnie korygujące się obie metody²¹, przy czym metoda porównawcza, czy też kontekstowa, 1) nie wymaga od razu traktowania wczesnej myśli grec-

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, s. 27.

²⁰ Ibidem, s. 28.

²¹ A. Kenny wyróżnił dwa powody badań historyczno-filozoficznych: *philosophical reasons* i *historical reasons*. W tych pierwszych chodzi – mówiąc bardzo ogólnie – o problemy filozoficzne obecne w tekstach określonych filozofów, w tym drugim – o kontekst historyczno-kulturowy problemów filozoficznych. Kenny pisze: „Because philosophy is unique, the history of philosophy is unique. It may be studied for philosophical reasons, or it may be studied for historical reasons. We may read the philosophers of other ages either in order to resolve philosophical problems of abiding concern, or in order to enter more fully into the intellectual world of a bygone age”. A. KENNY: *The Philosopher's History and the History of Philosophy*. In: *Analytic Philosophy and History of Philosophy*. Ed. by T. SORELL, G.A.J. ROGERS. Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 20. Zob. także T. SZUBKA: *Filozofia analityczna. Koncepcje, metody, ograniczenia*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009, s. 210–212. Oczywiście, nie jest wykluczona możliwość prowadzenia badań z obu tych powodów.

kiej przez pryzmat systemu, w szczególności konkretnego filozoficznego systemu, oraz 2) może pozwolić na postrzeganie najdawniejszej myśli greckiej przez pryzmat kategorii czy stanowisk późniejszych, o ile jasno i precyzyjnie je dookreśli w taki sposób, aby można ich ewentualne pierwotne ślady rozpoznawać w innym słowniku filozoficznym, nawet w takim, który był rodzącym się dopiero pierwszym słownikiem filozoficznym. Więcej nawet, perspektywa krytycystyczna, sceptyczna czy też zetetyczna musi zostać pierwotnie dookreślona, aby wiedzieć, czego szukać u źródeł. Początkowo zatem trzeba dość ogólnie ująć K, S i Z, a potem – na podstawie rzetelnych badań genetycznych czy historycznych (wraz z założonym horyzontem idealizacyjnym) – ustalić ich formy obecności we wczesnej filozofii greckiej. Dopiero wtedy można w pełni zastosować metodę porównawczą, zestawiając osiągnięte dzięki badaniom genetycznym rozumienie określonych postaw i stanowisk wczesnogreckiej filozofii z późniejszymi, głównie współczesnymi, pojęciami i kategoriami porządkującymi. Skłonny byłbym zatem mówić o współpracy obu wyróżnionych metod, przy czym pierwszą z nich rozdzieliłbym wyłącznie pragmatycznie na dwie submetody: wstępną metodę kontekstowo-porządkującą (niekoniecznie traktując filozofię jako system) i zwieńczającą metodę porównawczą. Takie podejście pozwoli uniknąć sztucznego, a często nawet „przemocowego” nakładania ram pojęciowych na tradycję wczesnogrecką, choćby pod postacią nadinterpretacji, a jednocześnie sprecyzuje przedmiot poszukiwań i da w konsekwencji asumpt do ukazania aktualności dociekań wczesnogreckich²². W ten sposób – w moim przekonaniu – dopełnione zostają badania historyczno-filozoficzne *sensu stricto*, ponieważ każdy z tych komponentów zostaje zastosowany i rozważony – zarówno historyczne i filologiczne dociekania nad genezą oraz dziejami idei filozoficznych uwikłanych w kontekst społeczno-kulturowy, jak i kluczowa analiza krytyczna problemów filozoficznych w ich ogólnym, ahistorycznym wymiarze. Można zatem powiedzieć, że prowadzone badania, czyniąc zadość wskazanym tu metodom, da się sprowadzić do następującej formuły: *Krytyczna analiza filozoficznego krytycyzmu wczesnogreckiego*. Oczywiście, należy dodać, że szczególną formą KA jest S, a w jego ramach S jako Z.

Trzeba powiedzieć, że w odniesieniu do filozoficznej analizy fragmentów tekstów i doksografii filozofów wczesnogreckich podejście porównawcze jest szczególnie wymagane. Powinno się ono jednak opierać na genetycznych badaniach i dopełniać taki źródłowy sposób traktowania tego tematu. Izydora Dąmbska pisze o trojakim stosunku pomiędzy filozofią współczesną a filozofią starożytną. Można wyróżnić: 1) kierunki będące pod bezpośrednim lub pośrednim wpływem jakiegось wyróżnio-

²² Analogicznie widzi swoją metodę badań M. Domaradzki. Zob. M. DOMARADZKI: *Filozofia antyczna wobec problemu interpretacji. Rozwój alegorezy od przedsokratyków do Arystotelesa*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, 2013, s. 11.

nego kierunku starożytnego, 2) kierunki tylko nawiązujące (jako zapowiedź lub punkt wyjścia) do starożytnych stanowisk, 3) kierunki, które nie nawiązują do konkretnej doktryny starożytnej, lecz w jakikolwiek sposób można wykazać ich podobieństwo²³. W toku analiz warto wskazywać, jaki typ zależności odsłania się dzięki takiemu porównywaniu myśli starożytnej i współczesnej. Najczęściej będą to typy 2. i 3. Pomijając na razie kwestię jakości oraz intensywności nawiązań, nie sposób wyzbyć się poszukiwania tych odniesień, ponieważ analizy filozofii wczesnogreckiej pozwalają nam nie tylko zrozumieć tamtych myślicieli, ale także pogłębić aktualnie dyskutowane zagadnienia filozoficzne. Trzeba również przy okazji ustaleń metodologicznych mieć na uwadze opinię Hansa-Georga Gadamera: „»Methodos« w znaczeniu starożytnym oznacza zawsze jedność badań i obszaru pytań i problemów. W tym znaczeniu »metoda« nie jest narzędziem obiektywizacji i władzy nad czymś, lecz partycypacją w obcowaniu z rzeczami, którymi się zajmujemy. To znaczenie »metody« jako wspólnej drogi zakłada z góry, że znajdujemy się już w środku gry i nie przyjmujemy żadnego neutralnego punktu widzenia – nawet wtedy, gdy tak bardzo dążymy do obiektywności i narażamy na szwank nasze prze[d]sądy»²⁴.

W rozprawie pod tytułem *Etos historyka filozofii* Stefan Swieżawski pisze, że „historyk filozofii jest zobowiązany do przestrzegania dwóch zasad: po pierwsze, winien się dobrze znać na problematyce filozoficznej, aby móc bezbłędnie określić przedmiot swoich badań i zastosować odpowiednie metody; po drugie, winien wiedzieć, w jaki sposób dziejopisarstwo filozoficzne służy samej filozofii i w jakiej mierze jest ono niezbędne dla prawdziwego doświadczenia filozoficznego»²⁵. Stosując się do tej sugestii, część pierwsza niniejszej książki służy właśnie określeniu i doprecyzowaniu przedmiotu moich badań, część druga natomiast, zawierająca szczegółowe analizy historyczno-filozoficzne, które dotyczą filozofii wczesnogreckiej w perspektywie wypracowanych uprzednio kategorii filozoficznych, służyć ma samej filozofii; nie tylko po to, aby ukazać krytycystyczne (w tym sceptyczne i zetetyczne) źródła naszej kultury, lecz także po to, aby dostarczyć teoretycznych narzędzi w dyskusji nad obecnym stanem naszej kultury, naszej wiedzy, naszych oczekiwań i naszych deficytów. Ogólnie rzecz biorąc, zdaniem Swieżawskiego historyk filozofii musi być filozofem²⁶, który jednocześnie jest samoświadomy przyjmowa-

²³ I. DĄMBSKA: *Zarys historii filozofii greckiej*. Lublin, Daimonion, 1993, s. 15.

²⁴ H.-G. GADAMER: *Początek filozofii*. Przeł. J. GAJDA-KRYNICKA. Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN, 2008, s. 38.

²⁵ S. SWIEŻAWSKI: *Etos historyka filozofii*. W: IDEM: *Istnienie i tajemnica*. Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL, 1993, s. 249.

²⁶ Zwraca na to uwagę również A. Kenny, zwolennik odmiennej niż Swieżawskiego perspektywy badawczej. „But whatever the motive, the historian of philosophy cannot help being both a philosopher and a historian”. I dodaje: „The historical task itself

nej przez siebie koncepcji filozofii i obieranej perspektywy badawczej²⁷. Kluczową jednak sprawą, na którą badacz ten zwraca uwagę, jest stosunek historyka filozofii²⁸ do historii filozofii. W takim zakresie, w jakim to możliwe, biorąc pod uwagę rozliczne własne ograniczenia i deficyty, staram się wypełnić wskazany przez Swieżawskiego postulat: „Historyk filozofii – jak zresztą każdy inny historyk – ma prawo i obowiązek stawiać tym źródłom (tekstom) takie pytania, jakie pozwolą nam wyłowić z treści zawartej w tych źródłach to, co dla współczesnych rozważań filozoficznych jest najcenniejsze, bez równoczesnego narzucania minionej rzeczywistości jakichkolwiek deformujących ją ujęć”. I kilkanaście wersów dalej: „W toku podejmowanej pracy naukowo-badawczej nad jakimś określonym odcinkiem dziejów każdy historyk musi stworzyć swój własny, dostosowany do tych badań zestaw pytań, czyli kwestionariusz”²⁹. W taki sam sposób nakreśliłem projekt podjętych w tej pracy badań, uzupełniając go świadomością ryzyka i odpowiedzialności.

Przyjęta w tej pracy perspektywa krytycystyczna jest propozycją autorską zawierającą własny kwestionariusz w zakresie dopracowania istoty, funkcji, zasięgu i typologii K. Niemniej jednak trzeba zwrócić uwagę na inspirujące przykłady opracowań, które konkretne aspekty takiej perspektywy zakładały. Już pod koniec XIX wieku zaczęto odróżniać krytycyzm kantowski od szeroko ujętej filozofii krytycznej. Neokrytycyista Alois Riehl w dziele *Der philosophische Kritizismus*³⁰ wspomina o starożytnych źródłach krytycyzmu i przytacza poglądy eleatów oraz Demokryta. Badacze współcześni akcydentalnie podejmują tę problema-

forces historians of philosophy to paraphrase their subjects' opinions, to offer reasons why past thinkers held the opinions they did, to speculate on the premisses left tacit in their arguments, and to evaluate the coherence and cogency of the inferences they drew". A. KENNY: *The Philosopher's History...*, s. 20. Badacz ten, jak Swieżawski, wykazawszy, że historyk filozofii musi być filozofem, kreśli także odwrotną relację, to znaczy rozważa, czy filozof powinien być historykiem filozofii. „Must a philosopher be a historian of philosophy? Not all the time: it is wrong to think of philosophy as being nothing more than the study of the philosophical canon. But it is a great advantage to a philosopher to have a knowledge of the subject's history. It will provide her with examples of best practice. It will free her from the temptation to reinvent a philosophical wheel (especially in cases which show that the wheel in question turned out to be square). Finally, it will enable her to strip off from her thinking layers of contemporary prejudice". Ibidem, s. 24.

²⁷ „Narzuca się wniosek, że podstawowym obowiązkiem historyka filozofii jest ujawnienie tej założonej przez siebie koncepcji filozofii, koncepcji, którą ma każdy historyk filozofii – lecz jej najczęściej nie ujawnia, a może i sam jej sobie w pełni nie uświadamia”. S. SWIEŻAWSKI: *Etos historyka filozofii...*, s. 251.

²⁸ „Autentyczny historyk filozofii jest powołany do tego, by być człowiekiem tkwiącym całkowicie we współczesności, w której wypadło mu żyć”. Ibidem, s. 259.

²⁹ Ibidem, s. 258.

³⁰ Zob. A. RIEHL: *Der philosophische Kritizismus. Geschichte und System*. Erster Band: *Geschichte des philosophischen Kritizismus*. Leipzig, Verlag Wilhelm Engelmann, 1908.

tykę i dyskutują inne możliwe źródła krytycyzmu, czego przykładem jest cenna publikacja Ernsta Heitscha *Xenophanes und die Anfänge kritischen Denkens*³¹. Wiele uwagi pojęciu krytycyzmu we wczesnej myśli greckiej poświęcił również Karl Raimund Popper, szczególnie w rozprawie *Back to the Presocratics* i w wydanej pośmiertnie książce *The World of Parmenides: Essays on the Presocratic Enlightenment*³². Myśliciel ten w przeciwieństwie do wielu historyków filozofii, którzy wczesną myśl grecką traktują prawie wyłącznie jako kosmologię i ontologię, zdecydowanie docenia wartość obecnych w niej rozważań epistemologicznych. Warto też nadmienić, że grecką postawę krytyczną Popper analizuje w perspektywie swojego racjonalizmu krytycznego. W moim rozumieniu zależność ta przedstawia się odwrotnie. Krytycyzm (jako KS) jest prymarny wobec form racjonalistycznych ujęć, a tym samym krytycyzm racjonalistyczny ujmowany może być z perspektywy szeroko rozumianego krytycyzmu. Wreszcie chciałbym wspomnieć o rodzimych badaczach. Przede wszystkim w zakresie badań nad greckim S nie można pominąć dokonania Adama Krokiewicza, który w dwutomowym *Sceptycyzmie greckim*³³ nie tylko poświęcił wiele miejsca wczesnej myśli greckiej, ale także wskazał poczucie ludzkiej słabości jako grunt postaw sceptycznych. Chcę również podkreślić, że w niniejszej publikacji staram się przeciwstawić lokalnie przejawiającym się tendencjom do minimalizowania zasług polskich badaczy w zakresie zainteresowań S i wczesną filozofią grecką. Będę chciał pokazać w trakcie analiz, że nasza rodzima literatura w tym zakresie (zarówno prace translatorskie, jak i komentarze) w niczym nie ustępuje standardom światowym, a polskie prace filologiczne oraz filozoficzne zasługują na uwagę i nie ma żadnych powodów, aby je „życzliwie” pomijać. Z kolei w części pierwszej, przy okazji dookreślenia postawy krytycznej i krytycyzmu jako takiego, opierał się będę w ogromnym stopniu na badaniach polskich uczonych, głównie związanych bezpo-

³¹ E. HEITSCH: *Xenophanes und die Anfänge kritischen Denkens*. Mainz–Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994.

³² Zob. K.R. POPPER: *Back to the Pre-Socratics: The Presidential Address*. „Proceedings of the Aristotelian Society” 1958–1959, vol. 59, issue 1, s. 1–24. (Repr. – K.R. POPPER: *Back to the Presocratics*. In: *Studies in Presocratic Philosophy*. Vol. 1: *The Beginnings of Philosophy*. Ed. by D.J. FURLEY, R.E. ALLEN. London, Routledge & Kegan Paul, 1970, s. 130–153); K.R. POPPER: *The World of Parmenides: Essays on the Presocratic Enlightenment*. Ed. by A.F. PETERSEN, with the assistance of J. MEJER. London and New York, Routledge, 1998.

³³ Zob. A. KROKIEWICZ: *Sceptycyzm grecki. (Od Pirrona do Karneadesa)*. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX, 1964; IDEM: *Sceptycyzm grecki. (Od Filona do Sekstusa)*. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX, 1966. O poprzednikach sceptyków greckich pisał także L. JOACHIMOWICZ w książce *Sceptycyzm grecki* (Warszawa, Wiedza Powszechna, 1972). Warto wspomnieć również o innych tłumaczach i badaczach starożytnych tekstów sceptycznych (oprócz Krokiewicza wymienić trzeba I. Dąbmską, A. Bańkowskiego i Z. Nerczuka), a także okołosceptycznych (między innymi J. Gajdę, M. Wesołego, A. Pacewicza, D. Zygmuntowicz, M. Marcinkowską-Rosół, R. Legutkę).

średnio lub pośrednio ze Szkołą Lwowsko-Warszawską. Nie ulega dla mnie wątpliwości, że specyfikę ujęcia filozofii wczesnogreckiej przez pryzmat krytycyzmu można po części zawdzięczać tamtym badaniom.

Zarówno użyta w tytule formuła „wczesna filozofia grecka”, jak i zamiennie używane określenie „filozofia wczesnogrecka” są obecnie w powszechnym użyciu i choć można wykazywać brak precyzji tych zwrotów, to jednak – jak się wydaje – są mniej dyskusyjne niż zwroty: filozofia przedsokratejska (presokratejska), filozofia przedplatońska czy też filozofia przedsofistyczna³⁴. W tym ostatnim przypadku akcentowałoby się wyraźną odmienność filozofii przedsofistycznej od filozofii sofistów. Z jednej strony niektórzy badacze często podkreślają dyferencjujący obie tradycje zwrot humanistyczny sofistów i wyłącznie negatywną opinię sofistów o wcześniejszych myślicielach. Z drugiej strony Hermann Diels zaliczył sofistów do grona presokratyków i taka praktyka obecna jest w DK, TEGP i LM. O ile jednak w tytule i podtytule TEGP zamiennie użyte są zwroty *early greek philosophy* i *presocratics*, to w LM jako tytuł pojawia się tylko *Early Greek Philosophy*. Kluczowym jednak argumentem na rzecz odrzucenia zwrotu „filozofia przedsofistyczna” jest fakt, że sofisci nie zerwali z filozofią przyrody³⁵. W trakcie swoich analiz postaram się pokazać, że filozofii wczesnogreckiej nie należy utożsamiać wyłącznie z filozofią przyrody i filozofią bytu, co tym bardziej podkreśli o wiele głębsze związki wczesnogreckich myślicieli z sofistami. Anthony Arthur Long natomiast podziela taką opinię nie tyle ze względu na obecność wątków kosmologicznych w poglądach sofistów, ile z uwagi na zbyt wąsko traktowany zakres dociekań wczesnogreckich filozofów, sprowadzony głównie do kosmologii. Słusznie zauważa, że zakres zainteresowań tych myślicieli nie ogranicza się do filozofii przyrody, lecz obejmuje także niemarginalne badania z zakresu epistemologii, etyki, psychologii czy teologii. Z tychże powodów Long osłabia zasadność używania terminu „Presocratic”, który tenże redukcjonizm sankcjonuje³⁶. W dalszej partii

³⁴ Można analizować wszystkie te określenia z perspektywy zerwania ciągłości problemowej uosabianej przez konkretnego filozofa (Sokrates, Platon) lub szkołę (sofisci). W moim przekonaniu do takiego zerwania w myśli greckiej tego okresu nie doszło, zatem byłbym skłonny uznać te propozycje za mniej lub bardziej arbitralne.

³⁵ Zob. na przykład G.B. KERFERD: *The Sophistic Movement*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981; Z. NERCZUK: *Przyrodnicze podstawy sofistycznej koncepcji człowieka – zarys problematyki*. W: IDEM: *Wokół sofistyki*. Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2016, s. 15–32; IDEM: *Sofistyka a filozofia przyrody*. W: IDEM: *Wokół sofistyki...*, s. 33–41.

³⁶ „I am not suggesting that Presocratic is a term that should be totally abandoned; even if that were desirable, it would not be practicable. [...] By representing the early Greek philosophers as conceptually or methodologically Presocratic, we have tended to overlook or marginalise their interest in such topics as I have already mentioned, including ethics, psychology, theology, and epistemology”. A.A. LONG: *The Scope of Early Greek Philosophy*. In: *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*. Ed. by A.A. LONG. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 6–7. Warto zwrócić uwagę, że pierwsze

swoich analiz zgłasza także wątpliwości odnośnie do zwrotu „filozofia przedplatońska”, ponieważ zaciera to niewątpliwy związek filozofii Platona z dociekaniem jego poprzedników³⁷. A.A. Long z tych właśnie powodów uznaje sformułowanie „wczesna myśl grecka” za najbardziej zasadne, a całą tę tradycję filozofii określa między innymi mianem refleksji krytycznej³⁸; dla mnie określenie to też jest najmniej kontrowersyjne. Używam go zatem również z tego powodu, że najlepiej oddaje analizowany okres dziejów filozofii. Interesują mnie przede wszystkim początki refleksji filozoficznej, ten burzliwy intelektualnie okres, w którym dopiero tematyzowane są określone problemy filozoficzne. Analizując konkretne zagadnienia, będę się zajmował pierwszymi filozofami, kreśląc początkową linię rozwoju danej postawy czy też koncepcji. Z powodu różnych kryteriów włączenia danych myślicieli do analiz inaczej będzie przebiegać w szczegółowych wątkach granica moich historycznych zainteresowań; nigdy jednak nie wykrócą one poza sofistów. Oczywiście, w pełni zdaję sobie sprawę, że również w tym wypadku przerwana zostanie ciągłość historycznego namysłu w sposób arbitralny i drastyczny³⁹. Można jednak mieć nadzieję, że badanie dalszych dziejów tego problemu zostanie w jakiegokolwiek formie podjęte.

Jako cel pracy wyznaczyłem sobie rozpoznanie w filozofii wczesno-greckiej elementów postawy krytycznej, w tym sceptycznej i zetetycznej;

użycie formuły „filozofia presokratejska” miało miejsce w roku 1788; J.A. Eberhard pisał o „Vorsokratische Philosophie”. Jak zauważa A. Laks, istniały trzy powody zaakceptowania tego zwrotu: 1) uznanie działalności Sokratesa za punkt zwrotny w dziejach myśli, 2) fragmentaryczność zachowanych tekstów tychże myślicieli, 3) wpływ interpretacji Nietzschego, który przeciwstawia myśl wcześniejszą (tragiczną i praktyczną) poglądom Sokratesa. Zob. A. LAKS: „*Philosophes Présocratiques*”. *Remarques sur la construction d'une catégorie de l'historiographie philosophique*. In: *Qu'est ce que la philosophie présocratique? What Is Presocratic Philosophy?*. Eds. A. LAKS, C. LOUQUET. Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2002, s. 23. Trzeba przyznać, że w dużej mierze niektóre powody straciły na aktualności lub zostały osłabione w tym sensie, że nie należą, tak jak kiedyś, do kanonu interpretacyjnego filozofii greckiej. Szerzej na ten temat zob. G. NADDAF: *What Is Presocratic Philosophy?*. „Ancient Philosophy” 2006, vol. 26, s. 161–179; M. FREDE: *The Philosopher*. In: *The Greek Pursuit of Knowledge*. Ed. by J. BRUNSCHWIG, G.E.R. LLOYD. Cambridge, Harvard University Press, 2003, s. 1–17; E. HUSSEY: *Ionian Inquiries. On Understanding the Presocratic Beginnings of Science*. In: *The Greek World*. Ed. A. POWELL. London and New York, Routledge, 1995, s. 530–549; C. OSBOURNE: *Presocratic Philosophy. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2004.

³⁷ A.A. LONG: *The Scope...*, s. 14–15.

³⁸ „Giving an account of all things that is (1) explanatory and systematic, (2) coherent and argumentative, (3) transformative, (4) educationally provocative, and (5) critical and unconventional – with such a formulation we can encompass the general project of early Greek philosophy without anachronism and with respect for its diversities of emphasis, method, and specific content”. *Ibidem*, s. 13.

³⁹ Zamiast określać arbitralnie punkt końcowy (w formie „pre-”, „przed-” itp.), wolę mówić ogólnie o wczesnej filozofii greckiej.

jednocześnie chodzić mi będzie o pokazanie, że sama ta wczesna filozofia grecka jest krytyczna, a także odpowiednio sceptyczna i zetetyczna. W ten sposób postaram się nakreślić krytycystyczny paradygmat myślenia o filozofii tego okresu, a raczej jego ogólny zarys, który wymaga dalszych szczegółowych badań. W kontekście tego głównego celu postawię sobie cele bardziej konkretne: rozpoznanie w filozofii wczesnogreckiej Sekstusowego w swoim rodowodzie podziału filozofii na pozytywny dogmatyzm (PD), negatywny dogmatyzm (ND) i S, odróżnienie oraz dookreślenie dwóch typów S (S jako zetetycyzm i S jako efektycyzm), ukazanie wczesnogreckich rozważań epistemologiczno-metodologicznych jako niemarginalnych, a także polemikę z monomityczną wykładnią filozofii wczesnogreckiej, przeanalizowanie źródeł stapiania się z sobą ND, S i agnostycyzmu, ujęcie ewentualnych pierwotnych form stanowisk nazywanych później mianem fallibilizmu, agnostycyzmu, eksternalizmu itp., wskazanie interesującej perspektywy sądowo-retorycznej wczesnej filozofii greckiej, nakreślenie ściślejszych i głębszych związków pomiędzy tzw. presokratykami a sofistami, nowe tłumaczenie licznych fragmentów filozofów wczesnogreckich. Na tym lista wyzwań się nie kończy, wiele wątków ujawni się również w trakcie szczegółowych analiz.

Refleksja nad genezą postawy krytycznej pozwala zrozumieć również aktualne problemy w skali globalnej. Można to ukazać na przykładzie związku pomiędzy kryzysem i krytycyzmem. Ten pierwszy termin wszedł do podręcznego słownika diagnoz współczesności w przeróżnych aspektach. W opisie po(d)ręcznego świata stosuje się słowo „kryzys” z odpowiednim przymiotnikiem: gospodarczy, finansowy, polityczny, tożsamościowy, aksjologiczny itd. Trzeba jednak sobie uświadomić, że termin „kryzys” pochodzi od greckiego κρίσις i jest źródłowo związany z terminem „krytycyzm”. W moim przekonaniu jedną z najprostszych, a zarazem najtrafniejszych i najbardziej wydajnych definicji postawy krytycznej fundującej krytycyzm jest definicja, która głosi, że jest to *postawa czujnego utrzymywania stanu kryzysu*. Kryzys natomiast rozumiem najbardziej fundamentalnie, z najmniejszym możliwym nacechowaniem wartościującym: kryzys to okres przełomowy, rozstrzygający, inaczej: przesilenie, przełom, załamanie się dotychczasowej linii rozwoju. Kryzys i krytycyzm są dialektycznie powiązane – zarówno pozytywnie (oba terminy wskazują funkcję rozróżnienia i rozstrzygnięcia), jak i negatywnie, czyli w sytuacji, gdy krytycyzm staje się antidotum na kryzys, a kryzys może wywoływać potrzebę krytycyzmu. Ale to właśnie kryzys może być antidotum na niedomaganie krytycyzmu lub jego krytyczny brak, a krytycyzm może wywoływać kryzys. Takie postawienie problemu może zrodzić oczekiwanie na osobne studium, które wpisze się we współczesną debatę w obrębie humanistyki. W tym miejscu można jednak zaznaczyć tylko, że w celu zachowania trzeźwej postawy krytycznej konieczne jest ustawiczne odnawianie potencjału myślenia krytycznego.

Postrzegam zatem wczesną filozofię grecką jako inicjatora tego typu postawy krytycznej; była ona podstawą do wielu typów przemyśleń, poznawania wielu obszarów badawczych, ale jej kluczowa rola sprowadzała się do szeroko rozumianej postawy krytycznej, mającej charakter zetetyczny. Filozofia wczesnogrecka nauczyła nas nie tylko holistycznego, racjonalnego, eksplanacyjnego i argumentacyjnego pojmowania świata, lecz przede wszystkim w swoim wymiarze globalnym i teoretycznym wyzwoliła w nas postawę czujnego utrzymywania stanu kryzysu. Skłonny byłbym zatem widzieć tych pierwszych filozofów zarówno jako pionierów nauki, teologii naturalnej, pierwszego żeglowania, jak i architektów złożonej postawy krytycznej, która stała się siłą napędową kultury Zachodu. Można zatem spróbować zredefiniować filozofię wczesnogrecką, bo przecież jest to wyraz ożywczego kryzysu.

Myślenie krytyczne opiera się na umiejętności dokonywania rozróżnień, na zdolności sądzenia i osądzania, a także na preferowaniu postawy antydogmatycznej. W postawie krytycznej chodzi nie o to, aby przyjmować gotowe oceny, lecz o to, aby mieć gotowość rewizji obecnych, w efekcie czego dojdzie bądź to do ich zmiany, bądź to do niezmienniania niczego. W tym sensie postawa krytyczna przyczynia się do rozwoju nauki, uczy poznawczego dystansu do analizowanych problemów, a także do przyjmowanych stanowisk, w tym – do własnych przekonań. Postawa krytyczna opisuje człowieka w aspekcie jego odnoszenia się do świata, także zatem do siebie samego. Pozwala rozpoznać uwarunkowania i ograniczenia poznawcze, sposoby akceptacji i uzasadniania twierdzeń, zasady przyjmowania określonych postaw oraz podstawy, na których opiera się działanie; krytycyzm można również wiązać z określoną postawą etyczną zakładającą wolność i odpowiedzialność dzięki wszechstronnemu, wieloaspektowemu rozważaniu danych zjawisk społecznych. W świecie, w którym zapadanie się w postawę dogmatyczną jest dość powszechne, stanowisko krytyczne może okazać się nie tylko potrzebne, lecz wręcz pożądane w szerokim ogólnoludzkim wymiarze. Warto troszczyć się o krytycyzm, zanim nie osiągniemy stanu krytycznego deficytu krytycyzmu.

Indeks osobowy

- Abelard Piotr 266, 541
Abramowiczówna Zofia 54, 81, 436, 444, 550
Achilles Tatios 153
Adkins Arthur W.H. 551
Adler Ada 550
Adluri Vishwa 427, 551
Aetios 245, 270, 509
Ainezydemos 98, 99, 304, 575, 577
Ajdukiewicz Kazimierz 35, 44, 45, 51, 52, 71, 463, 551, 583
Ajschylos 163, 263, 382, 541, 574
Akusilaos z Argos 157
Algra Keimpe 553
Alkajos 394, 548
Alkmajon 171, 172, 233, 247, 251, 282–291, 293–295, 304, 309, 354, 362, 370, 371, 384, 389, 390, 549
Allen Reginald E. 24, 384, 556, 575
Allen Thomas William 545, 549
Amsterdamski Stefan 129, 254, 372, 400, 536, 575
Anacharsis 105
Anagnostopoulos Georgios 551
Anaksagoras 57, 105, 169, 170, 182, 183, 284, 331, 335–339, 343, 353, 388, 449, 450, 452–456, 514–517, 541, 543, 549, 559, 561, 564, 568–571, 573, 578, 581
Anaksarchos 341
Anaksymander 152–154, 159, 160, 165–171, 226–233, 281–285, 294, 325, 371, 378, 400, 401, 421, 541, 543, 553, 556–558, 561, 563, 565, 566, 578, 582
Anaksymenes 166, 226, 231, 232, 284, 371, 378, 400, 401, 421, 543, 557
Ananios 443
Annas Julia 80, 548, 551
Annus Amar 271, 557
Antochewicz Bernard 533
Anton John Peter 576
Appel Włodzimierz 224, 225, 275, 280, 281, 394, 484, 487, 545
Appolonios z Rodos (Appolonius Rhodius) 158
Archiloch 394
Arejos Didymos 237, 240, 260, 288, 405, 407
Arkezylaos 555, 580
Armin Hans von 153
Arystofanes 157, 382, 529
Arystokles 70, 71, 341, 542, 553
Arystoteles 15, 18, 21, 35, 38, 43, 56, 67, 68, 112, 136, 139, 152, 153, 162, 166–170, 181, 182, 211, 223, 226–232, 234, 235, 245, 282, 283, 289, 319, 327, 329, 330, 332, 336, 341, 342, 344–348, 351, 353, 354, 365, 371, 376, 377, 379, 382, 384, 389, 396, 439, 450, 452, 453, 456, 460, 473, 489, 500, 510, 517, 520, 521, 526, 529, 536, 541, 542, 548, 549, 551, 555, 557, 558, 560, 562, 566–571, 574
Arystyp 566
Asmus Walentin Fierdinandowicz 346, 542
Attfield Robin 551
Aubenque Pierre 317, 543
Auerbach Walter 83, 116, 542

- Augustyn św. 96–98, 110, 155, 260, 288, 405, 542, 554, 563, 566, 581, 582
 Augustyniak Katarzyna 97, 542
 Austin Colin 547
 Austin Scott 237, 551
 Ax Wilhelm 542
- Babbitt Frank Cole 547
 Babut Daniel 39, 551
 Bächli Andreas 549
 Bacon Francis 582
 Bailey Alan 551
 Bakchylides z Keos 157, 542
 Bakker Egbert J. 400, 474, 551, 576
 Banaszkiwicz Artur 50, 565
 Bańka Józef 567
 Bańkowski Andrzej 24
 Baran Bogdan 560
 Bardollet Louis 542
 Barfield Raymond 551
 Barnes Jonathan 80, 88, 89, 109, 128, 133, 134, 192, 196, 239, 243, 247, 251, 252, 262, 263, 288, 289, 293–295, 302, 329, 332, 348, 349, 373, 548, 551, 552, 557
 Bartley III William Warrem 48
 Bartol Krystyna 546, 552
 Bayle Pierre 10, 103, 553, 575
 Beall E.F. 221, 552
 Bednarek Henryk 223, 395, 564
 Beek Lucien van 118, 549
 Beekes Robert 118, 549
 Belfiore Elizabeth 552
 Ben Nicolaas van der 430, 549, 583
 Benakis Linos 346, 571
 Bergman Ingmar 165
 Berr Henri 396
 Betegh Gábor 273, 552
 Bett Richard 15, 71, 236, 521, 542, 552, 568, 578–581, 583
 Białoszewski Miron 391
 Bicknell Peter 514, 552
 Bierl Anton 572
 Biondi Carrie-Ann 56, 551
 Blackburn Simon 549
 Blackson Thomas 552
 Blank David L. 542
 Boas George 221, 263, 570
- Bocheński Józef Maria 110, 553
 Bocheński Tadeusz 547
 Boghossian Paul 526, 577
 Böhme Robert 421, 553
 Bohunická Lenka 445, 575
 Bollack Jean 553
 Booth N.B. 328, 553
 Boudouris Konstantine J. 16, 62, 236, 406, 475, 555, 570, 571, 575, 582, 583
 Bowie Ewen 225, 400, 553, 563, 580
 Bowra Cecil Maurice 413, 427, 553
 Boys-Stones George R. 153, 368, 575
 Bredin Hugh 560
 Brémond Émile 545
 Brennan Tad 553
 Brittain Charles 542
 Broadie Sarah 252, 553
 Brożek Mieczysław 547
 Brunshwig Jacques 26, 553, 559, 561
 Brush Craig B. 10, 553
 Bryan Jenny 56, 58, 142, 198, 213, 271, 273, 274, 276, 278, 317, 318, 321, 324, 325, 498, 501–505, 507, 508, 511, 553
 Burch George B. 165, 227, 553
 Burkert Walter 151, 178, 271, 283, 286, 348, 401, 427, 553, 554
 Burks Arthur W. 146, 547
 Burnet John 18, 247, 252, 328, 383, 384, 407, 413, 422, 490, 547, 554
 Burnyeat Myles 89, 96, 98, 109, 128, 129, 133, 141, 273, 314, 521, 552, 554, 557–559, 566, 577
 Bury Robert Gregg 548
 Bussanich John 153, 554
 Buxton Richard 554, 560
 Bywater Ingram 490
- Cackowski Zdzisław 34, 49, 554
 Calame Claude 421, 554
 Calasso Roberto 554
 Calboli Montefusco Lucia 273, 566
 Campbell Joseph Keim 566
 Carnap Rudolf 464
 Cassin Barbara 542
 Castagnoli Luca 379, 380, 554
 Caston Victor 235, 573
 Changeux Jean-Pierre 68, 554

- Chantraine Pierre 118, 550
 Charles David 558
 Cherniss Harold 170, 555
 Cherubin Rose 504, 555
 Chiesara Maria Lorenza 542
 Chisholm Roderick M. 555
 Chmielecka Ewa 145, 581
 Chmielecki Andrzej 145, 581
 Chmielewski Adam 48, 351, 440, 521,
 523, 525, 528, 555, 557, 576
 Classen Carl Joachim 253, 555
 Clayman Dee L. 39, 555
 Cleary John J. 354, 555
 Cleve Felix M. 407, 555
 Cohen David 56, 580
 Cole Thomas 213, 555
 Colli Giorgio 555
 Comte Auguste 475
 Conche Marcel 227, 323, 324, 541,
 544, 547
 Cooper John M. 555
 Cordero Nestor-Luis 177, 311, 555
 Cornford Francis Macdonald 156,
 160, 161, 328, 383, 384, 417, 418,
 422, 555, 556
 Corrigan Kevin 560
 Cosgrove Matthew R. 422, 424, 425,
 556, 559
 Couloubaritsis Lambros 320, 321, 556
 Couprie Dirk Leendert 165–167, 229,
 556
 Coxon Allan Hartley 178, 313, 314,
 317, 318, 428, 500, 504, 505, 507,
 508, 510, 549, 556, 577
 Craig Edward 141, 278, 550, 576
 Cunliffe Richard John 118, 119, 550
 Curd Patricia Kenig 16, 236, 271, 300,
 301, 310, 317–319, 321, 330, 335, 336,
 346, 429, 541, 554, 556, 569
 Cycleron 102, 103, 134, 141, 243, 245,
 270, 339, 349, 542, 577, 580
 Czerkowski Jan 584
 Czuj Jan 102
 Czuprówna Janina 547

 Dancy Jonathan 41, 575
 Dancy R.M. 165, 228, 556
 Danek Zbigniew 389, 520, 556
 Danielewicz Jerzy 224, 394, 484, 546,
 552, 556
 Davidson Donald 570
 Dąmbska Izydora 21, 22, 24, 65, 73,
 78–81, 83, 89–91, 101, 103, 106, 107,
 110, 111, 205, 256, 548, 556, 557, 562
 De Benoist Alain 221, 263, 557
 DeBevoise Malcolm B. 68, 554
 Decleva Caizzi Fernanda 543
 Dee James H. 119, 550
 Defradas Jean 557
 Deichgräber Karl 257, 260, 276, 412,
 422, 557
 DeLacy Phillip 347, 557
 Delattre Daniel 263, 546
 Dembińska-Siury Dobrochna 185,
 560
 Demetrius z Faleronu 277, 400
 Demokrates 519
 Demokryt 11, 23, 70, 105, 183, 184, 191,
 329, 336, 341–351, 353, 371, 396, 417,
 435–439, 441, 456, 460, 517–521,
 542, 543, 548, 552, 554, 556, 561,
 562, 565, 566, 568, 571, 577
 Deubner Ludwig 545
 Di Marco Massimo 244, 543
 Dickie Matthew W. 221, 557
 Diehl Ernst 280, 549
 Diels Hermann 13, 25, 177, 262, 279,
 317, 343, 478, 543, 547, 548, 578
 Dietz Karl-Martin 528, 557
 Diller Hans 153, 335, 368, 557
 Dillon John M. 354, 555
 Diodor Sycylijski 158
 Diogenes Laertios 11, 16, 99, 126,
 131, 132, 134, 135, 171, 176, 190–192,
 194, 201, 207, 226, 227, 235, 243,
 247, 249, 258, 281–283, 316, 321,
 327, 339, 341, 346, 350, 351–354,
 378, 388, 408, 415, 420, 432, 436,
 450, 457, 458, 466, 492, 500, 521,
 529, 543, 573, 582
 Diogenes z Apollonii 339, 340, 543
 Diogenes z Ojnoandy 352
 Diogenes ze Smyrny 341
 Dmochowski Franciszek Ksawery
 545

- Dodds Eric R. 216, 222, 263, 279, 475, 557
 Dolin Edwin F., Jr. 368, 557
 Domański Piotr 112, 440, 561, 565
 Domaradzki Mikołaj 21, 557
 Dorandi Tiziano 543
 Drafus Dorota 523, 557
 Drozdek Adam 234, 239, 374, 557
 Drozdowicz Zbigniew 538, 558
 Duchemin Jacqueline 542
 Dumont Jean-Paul 263, 546
 Dunaj Bogusław 47, 550

 Eagleton Terry 39, 558
 Eberhard Johann August 26
 Ebert Theodor 56, 319, 558
 Edelstein Ludwig 221, 263, 264, 475, 558
 Edmonds John Maxwell 543
 Edwards Mark W. 58, 543
 Eidinow Esther 550
 Einstein Albert 115
 Eisenstadt Michael 234, 558
 Elias 351, 521
 Empedokles 105, 161, 169, 170, 182, 183, 209, 224, 295, 329–335, 337, 371, 397, 398, 429–435, 440, 441, 449–456, 514, 515, 543, 545, 546, 549, 552, 558, 562, 570, 572, 573, 576, 578, 583
 Epicharm 233, 294, 552
 Epifaniusz 253, 349, 350
 Epiktet 570
 Epikur 270, 570
 Epimenides 378, 408
 Erazm z Rotterdamu 575
 Eudemos z Rodos 181
 Eurypides 82, 157, 158, 319, 541
 Eurystros 231
 Euzebiusz z Cezarei 70, 71, 96, 98, 341, 351, 356, 377, 388, 521, 553
 Everson Stephen 16, 192, 236, 552, 564

 Farena Vincent 276, 318, 319, 558
 Farkašová Etela 445, 575
 Fattal Michel 56, 558
 Fay Sidney B. 221, 263, 558

 Ferekydes z Syros 153, 226, 227, 561, 577
 Feyerabend Paul K. 48, 463–465, 558
 Figueria Thomas J. 572
 Filodemos z Gadary 157
 Filolaos z Krotony 16, 171, 172, 192, 233, 236, 279, 283–287, 294, 295, 309, 338, 513, 545, 554, 564, 573
 Filon z Aleksandrii 11, 82
 Filon z Aten 191
 Filon z Larissy 24, 142, 549, 566, 581
 Filoponos (Jan Filopon) 327
 Fine Gail 521, 558
 Finkelberg Aryeh 165, 228, 428, 435, 558
 Finkelberg Margalit 214, 558, 559
 Fleck Ludwik 463
 Floridi Luciano 99, 559
 Floyd Edwin D. 400, 421, 474, 559
 Focjusz 96, 98, 99, 102
 Fogelin Robert J. 109, 559
 Force James E. 575
 Ford Andrew 39, 559
 Foucault Michel 559
 Fowler Robert 554
 Fränkel Hermann 192, 195, 196, 247, 249, 251, 252, 254, 263, 288, 289, 383, 405, 475, 495, 559
 Frede Dorothea 570
 Frede Michael 26, 96, 99, 105, 109, 133, 141, 551, 552, 554, 559
 Freed Julius 141, 575
 Freed Lan 141, 575
 Freeman Kathleen 382, 580
 Frère Jean 317, 543
 Frisk Hjalmar 118, 550
 Fritz Kurt von 300, 302, 368, 559, 578
 Fronterotta Francesco 560
 Frye Northrop 39, 560
 Fumerton Richard 560
 Furley David J. 24, 384, 556, 575

 Gadamer Hans-Georg 20, 22, 228, 375, 376, 560
 Gagarin Michael 56, 221, 273, 560, 580
 Gajda-Krynicka Janina (Gajda Janina) 19, 20, 22, 112, 113, 184, 185, 228,

- 229, 247, 286, 288, 289, 371, 374,
375, 402, 406, 523, 547, 557, 560
- Galen (Claudius Galenus) 109, 184,
245, 342, 456, 561
- García Calvo Agustín 560
- Garewicz Jan 537, 562
- Gawroński Alfred 561
- Gemelli Marciano Maria Laura 543,
561
- Gentili Bruno 224, 238, 547
- Gentzler Jyl 521, 558
- George Andrew 163, 543
- Gerber Douglas E. 551
- Gerson Lloyd P. 16, 561
- Gigon Olof 112, 357, 368, 406, 440,
494, 561
- Gill Christopher 225, 553, 583
- Giovacchini Julie 561
- Glidden David K. 521, 530, 561
- Godley Alfred Denis 119, 544
- Goebel George H. 273, 561
- Goethe Johann Wolfgang von 9, 533
- Goh Madeleine 550
- Gomperz Theodor 18, 261, 262, 475,
478, 490, 561
- Görgemanns Herwig 214, 579
- Gorgiasz 159, 182, 185, 186, 253, 326,
330, 350, 356–363, 377, 380, 520,
524, 530, 542–544, 560, 561, 563,
564, 568–570, 573, 580, 581
- Gottschalk H.B. 165, 227, 231, 561
- Gould Thomas 561
- Graeser Andreas 549, 561
- Graham Daniel W. 13, 16, 17, 233,
235, 236, 271, 336, 549, 554, 561,
569, 573
- Granger Herbert 262, 296, 415, 418,
561
- Greco John 568, 580
- Greene William Chase 39, 561
- Gregory Andrew 182, 348, 500, 501,
512, 561, 562
- Grgić Filip 127, 130, 131, 136, 544, 562
- Grimal Pierre 368, 578
- Roarke Leo 15, 304, 314, 326, 339,
562
- Günther Hans-Christian 348, 424,
554, 562
- Gut Przemysław 584
- Guthrie William Keith Chambers 231,
239, 247, 252, 254, 262, 279, 283,
289, 305, 319, 365, 366, 373, 396,
405, 413, 475, 506, 562
- Gutowski Piotr 584
- Haack Susan 140, 278, 465, 483, 512,
524, 562
- Hadas Moses 383, 559
- Hahn Robert 165, 556
- Hainsworth John Bryan 544
- Halliday W.R. 549
- Hammer Seweryn 119, 121, 122, 305,
472, 473, 479, 544
- Hankinson Robert J. 15, 71, 77, 80,
105, 133, 138, 302, 326, 327, 339,
341, 562
- Hanuszewicz Stanisław 111, 562
- Hardie Alex 435, 562
- Harriott Rosemary 39, 562
- Harte Verity 129, 562
- Hartmann Nicolai 536, 537, 562
- Hartshorne Charles 146, 547
- Haubold Johannes H. 153, 368, 575
- Havelock Eric A. 56, 70, 214, 311, 392,
393, 396, 422, 468, 562, 563
- Hays Steve 563
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich 14,
18, 326
- Heidegger Martin 228, 563, 565, 578
- Heidel William A. 248, 262, 322, 324,
383, 384, 474, 475, 563
- Heidemann Dietmar H. 521, 563
- Heiden Bruce 213, 214, 563
- Heil John 98, 563
- Hempel Carl Gustav 464
- Heitsch Ernst 24, 196, 247, 249, 250,
252, 257, 261, 266, 268, 276, 406,
412–414, 475, 544, 563
- Hekatajos z Miletu 248, 262, 277,
278, 296, 395, 400, 401, 413, 415,
474, 475, 494, 563
- Heraklit 11, 16, 36, 69, 70, 105, 162,
173, 174, 215, 224, 236, 260, 286,
295–310, 316, 323, 333, 334, 370, 371,
377, 382, 384–386, 396, 399, 406,
407, 415–421, 423, 424, 433, 434,

- 436–439, 441, 448, 474, 488–497,
506, 530, 543, 544, 546, 549, 552,
556, 558, 561, 563–565, 569, 570,
572, 573, 575–577, 579, 581–583
- Herbut Józef 52, 71, 550
- Hermann Arnold 314, 563
- Herodot 119–121, 216, 275, 305, 382,
395, 400, 417, 472–474, 479, 494,
544, 551, 559, 563, 568, 576, 580
- Herrmann Fritz-Gregor 287, 563
- Hershbell Jackson P. 563
- Herter Hans 563
- Heubeck Alfred 544
- Hezjod 12, 60–63, 66, 69, 113, 151–
166, 171, 173, 176, 190, 197, 198,
208, 209–223, 225, 232–234, 237,
238, 246, 250, 260, 262, 263, 267,
271–273, 275, 278, 279, 287, 293,
294, 296, 300, 309, 325, 332, 333,
353, 360, 367–370, 372–374, 378,
384, 393, 395–400, 406, 408, 412,
415, 416, 423, 426, 428, 429, 435,
467, 469–472, 475–479, 494, 499,
501, 506, 507, 535, 544, 552, 554,
557, 561, 563, 565–568, 572–580
- Hiley David R. 563
- Hippokrates 252, 289, 291–293, 362,
383, 544, 545, 548
- Hipolit 227–231, 245, 450, 489
- Hobden Fiona 563
- Hoekstra A. 544
- Hoffman David C. 273, 563
- Hofmann Johann Baptist 118, 550
- Hölscher Uvo 154, 563
- Homer 12, 15, 16, 55–63, 66, 69, 76,
77, 82, 118, 120, 162–164, 171–173,
190–203, 205, 207–211, 213, 216,
217, 220–222, 225, 232, 234, 236–
238, 240, 243, 246, 247, 249, 250,
254, 260, 262, 267, 271, 273, 275,
279–281, 293, 294, 300, 309, 312,
314, 318, 319, 325, 332, 353, 360,
367, 372–374, 378, 382, 392–397,
408, 412, 413, 418, 423, 424, 426,
435, 460, 467–469, 500, 501, 507,
535, 544, 545, 554, 557, 563, 564,
566–568, 579, 583
- Hornblower Simon 550
- Horst Pieter W. van der 553
- Hossenfelder Malte 548
- Huffman Carl 279, 283–287, 294,
545, 563, 564
- Hülsz Enriquer 552, 564
- Hume David 523
- Hussey Edward 16, 26, 192, 196–199,
236, 243, 247, 248, 252, 257, 412, 564
- Iggers Georg G. 221, 263, 564
- Ingarden Roman 50, 565
- Inwood Brad 182, 334, 515, 545, 564
- Ioli Roberta 564
- Ippolo Anna Maria 577
- Irigoin Jean 542
- Izokrates 262, 265, 327, 328, 382, 478,
545, 578, 580
- Jacobs David C. 228, 578
- Jadacki Jacek Juliusz 90, 564
- Jaeger Werner 18, 223, 235, 252, 279,
374, 395, 429, 564
- Jamblich 171, 284, 338, 401, 402, 545,
547
- Jan od Krzyża 103, 565
- Janáček Karel 133, 564
- Jaskóła Janusz 50, 113, 159, 181, 245,
374, 523, 557, 560, 567, 573
- Jaspers Karl 74, 396, 564
- Jeżewska Kazimiera 545
- Joachimowicz Leon 24, 266, 541, 564
- Johansen Thomas Kjeller 564
- Johnsen Bredo C. 565
- Johnson Greg 221, 263, 557
- Jonas Hans 565
- Jones Henry Stuart 54, 82, 117, 444,
549, 550
- Jong Irene J.F. de 400, 474, 551, 576
- Judycki Stanisław 90–92, 113, 114, 139,
255, 364, 459, 522, 524, 530, 565
- Julian Flawiusz (Apostata) 493
- Jurewicz Oktawiusz 54, 118, 169, 445,
459, 550
- Kahn Charles H. 165, 233, 285, 300,
306, 308, 352, 417, 490, 518, 546,
565
- Kaibel Georg 542

- Kaniowski Andrzej M. 31, 565
 Kannicht Richard 565
 Kant Immanuel 9, 14, 31, 40–42, 45,
 46, 49, 50, 52, 53, 72, 75, 390, 523,
 565, 573, 574
 Karamanolis George 377, 554, 574
 Karl Werner 154, 565
 Karneades 24, 84, 90, 95, 99, 141,
 267, 278, 354, 546, 564, 566, 567,
 574, 580, 583
 Kartezjusz (René Descartes) 80, 103,
 110, 320, 364, 538, 556
 Kasprowicz Jan 541
 Kasprzyśiak Stanisław 554, 555
 Kassel Rudolf 547
 Kaszewski Kazimierz 541
 Katz Joshua T. 210, 211, 214, 398, 565
 Kazmierski Sergiusz 228, 565
 Kaźmierczak Zbigniew 103, 565
 Kennedy George A. 39, 580
 Kenny Anthony 20, 22, 23, 565
 Kerferd George Briscoe 25, 422, 566
 Kiepas Andrzej 567
 Kijewska Agnieszka 97, 566
 King Richard A.H. 564
 King Peter 542
 Kingsley Peter 178, 566
 Kirk Geoffrey Stephen 57, 58, 154,
 157, 158, 160, 204, 231, 237, 368, 374,
 396, 406, 543, 546, 566, 569, 578
 Kirwan Christopher 98, 566
 Klagge James C. 551
 Klein Peter 84
 Klein Udalricus 545
 Kleitomachos 90, 99
 Klemens Aleksandryjski 176, 224, 321,
 333, 381, 402, 450, 542, 546
 Kleszcz Ryszard 31, 35, 41, 42, 44,
 52, 566
 Kmita Jerzy 19, 566
 Kočandrle Radim 165–167, 229, 556,
 566
 Koch Hans-Albrecht 566
 Koj Leon 93, 583
 Kolotes z Lampsakos 348
 Kołakowski Leszek 110, 129, 566
 Koning Hugo H. 368, 566
 Konstan David 287, 563
 Kornatowski Wiktor 542
 Korsak Julian 547
 Kościelski Władysław 533
 Kotarbiński Tadeusz 35, 45, 74, 75,
 578
 Kotlarski Grzegorz 582
 Kozłowski Roman 582
 Krahelska Halina 576
 Kranz Walther 13, 317, 427, 543, 547,
 566
 Kraus Manfred 273, 566
 Krause W.P. 10, 566
 Krąpiec Mieczysław Albert 541
 Krokiewicz Adam 24, 83, 84, 90, 200,
 220, 244, 267, 353, 548, 566, 567
 Krońska Irena 191, 378, 543
 Krzemicka Irena 547
 Krzemieniowa Krystyna 104, 462, 571
 Ksenofanes 10, 16, 24, 36, 39, 70, 105,
 139, 142, 155, 173, 196, 198, 209,
 214–216, 219, 225, 233–281, 287,
 288–296, 306, 307, 309, 310, 313,
 314, 318, 325, 326, 334, 349, 354,
 355, 357, 362, 363, 368, 370–380,
 382, 383, 388–390, 396–399, 402–
 415, 420, 423, 428, 435, 438–441,
 466, 472, 474–485, 487, 488, 491–
 497, 501–503, 506–508, 510, 511,
 513, 529, 536, 542–544, 546, 549,
 551, 553, 555, 557–559, 561, 563,
 564, 567–572, 574, 575–583
 Kubok Dariusz 10, 19, 33, 40, 66, 70,
 95, 104, 159, 166, 176, 180–182, 186,
 209, 219, 236, 244–246, 263, 278,
 285, 311, 313, 323, 326, 329, 330,
 356, 366, 372, 374, 375, 387, 413,
 416, 477, 480, 485, 510, 522, 567,
 568, 573, 579
 Kuhn Thomas S. 463, 465, 568
 Kullmann Wolfgang 348, 554
 Kumaniecki Kazimierz 122, 549
 Kupis Bogdan 191, 226, 378, 543
 Kurfess Christopher 568
 Kustas George L. 576
 La Penna Antonio 368, 578
 Lacey Alan Robert 550

- Lactantius Lucius Caecilius Firmianus 153
- Lagerlund Henrik 576
- Lakatos Imre 464
- Laks André 13, 26, 182, 225, 244, 252, 335, 339, 430, 432, 488, 543, 546, 568
- Lamberton Robert 214, 544
- Lammenranta Markus 568
- Lämmle Rebecca 572
- Landesman Charles 568
- Lane Melissa 129, 562
- Lang Jacek 154, 204, 374, 396, 546
- Lasos z Hermione 408
- Latacz Joachim 568
- Lateiner Donald 476, 568
- Leclerc Marie-Christine 213, 568
- Ledbetter Grace M. 210, 216, 568
- Lee Henry Desmond Pritchard, Sir 328, 546
- Lee Mi-Kyoung 15, 236, 568
- Legowicz Jan 546
- Legutko Ryszard 24, 455
- Legrand Philippe-Ernest 544
- Lehmann Gerhard 40, 72, 565
- Leibniz Gottfried Wilhelm 40, 72, 565
- Lengauer Włodzimierz 61, 164, 430, 432, 546, 568, 569
- Leshner James H. 16, 142, 235–237, 240, 241, 243, 246, 247, 249–252, 254, 264, 266, 268, 270, 276, 279, 295, 298, 300, 303, 313, 338, 406, 414, 475, 480–482, 535, 536, 546, 569
- Lesiński Jakub 536, 569
- Lesses Glenn 569
- Leszczyński Damian 83, 92, 103, 107, 569, 582
- Leśniak Kazimierz 181, 191, 245, 378, 541, 543
- Leśniewski Norbert 50, 574
- Leukippos 183, 348, 456, 543, 548, 554, 562, 577
- Levin Harry 39, 561
- Levin Susan B. 569
- Lévi-Strauss Claude 68, 569
- Lewandowski Ignacy 241, 478, 552, 581
- Lewis David 569
- Lewis John David 224, 569
- Liddell Henry George 54, 82, 117, 444, 550
- Littré Émile 544, 545
- Lloyd Geoffrey E.R. 26, 237, 293, 536, 559, 561, 569
- Locke John 243, 293, 294
- Loenen Johannes Hubertus Mathias Marie 262, 475, 478, 569
- Lombardo Stanley 214, 544
- Long Anthony Arthur 12, 16, 25, 26, 80, 236, 252, 335, 397, 535, 553, 568–570, 572, 583
- Long Herbert Strainge 543
- López-Ruiz Carolina 151, 570
- Louguet Claire 26, 568
- Louis Pierre 541
- Lovejoy Arthur O. 221, 263, 570
- Lucan (Lucanus Marcus Annaeus) 153
- Lumpe Adolf 248, 276, 475, 478, 570
- Łaciak Piotr 219, 246, 477, 567, 579
- Łanowski Jerzy 60, 61, 161, 163, 164, 198, 209, 210, 212, 213, 217, 220–223, 399, 470–472, 479, 541, 544, 548
- Łapiński Krzysztof 415, 416, 570
- Łempicki Zygmunt 45, 551
- MacDowell Douglas M. 543
- Machuca Diego E. 557, 570, 578
- MacTytire Alasdair 526, 577
- Mackenzie Mary Margaret 246, 546, 570
- Maco Róbert 445, 575
- Maczkowski Wojciech 421, 554
- Maehler Hervicus 225, 547
- Maia Neto José Raimundo 576
- Majewski Paweł 61, 70, 164, 393, 562, 569
- Makin Stephen 330, 570
- Malpas Jeff E. 570
- Mansfeld Jaap 182, 235, 260, 317, 357, 424, 508, 543, 547, 553, 570
- Marcelli Miroslav 445, 575
- Marcinkowska Maria (Marcinkowska-Rosół Maria) 24, 264, 269, 406, 479, 571

- Marcovich Miroslav 297, 302, 303, 309, 408, 413, 417–419, 490, 493, 494, 496, 546, 571
- Margański Janusz 577
- Marmodoro Anna 182, 183, 571
- Marquard Odo 77, 103, 104, 186, 437, 438, 462, 534, 571
- Maryniarczyk Andrzej 52, 522, 541, 550
- Maso Stefano 556
- Mates Benson 546
- Mathieu Georges 545
- Matthen Mohan 551
- Matthews Gareth B. 183, 571
- Matuszewski Roman 550
- Mau Jürgen 11, 548
- McCabe Mary Margaret 153, 571
- McCoy Joe 572
- McCoy Matthew K. 571
- McDermid Douglas James 571
- McKenzie Roderick 54, 82, 117, 444, 550
- McKim Richard 346, 571
- McKirahan Richard D., Jr. 62, 262, 474, 475, 571
- Meijer Pieter Ane 428, 505, 571
- Mejer Jørgen 24, 237, 530, 531, 571, 576
- Mellisos 159, 181, 182, 186, 234, 235, 245, 284, 329, 330, 335, 342, 346, 356–358, 377, 382, 387, 388, 514, 542, 543, 552, 568–570
- Menander 552
- Metrodor z Chios 253, 341, 349, 553
- Meyer Ben F. 401, 554
- Meyer Eduard 422
- Mickiewicz Adam 547
- Miller Harold W. 263, 476, 571
- Miller Fred D., Jr. 56, 551
- Miller Mitchell 323, 421, 572
- Miłńska Barbara 572
- Mimmermos 394
- Minkiewicz Romuald 35, 42, 572
- Mogyoródi Emese 262, 277, 310, 313, 507, 511, 572
- Mohr Richard D. 273, 552
- Moller Dan 572
- Mondi Robert 154, 155, 159, 160, 572
- Monro David B. 545
- Montaigne Michel de 10, 99–103, 124, 546, 553, 565, 584
- Montanari Franco 216, 550, 580
- Moraux Paul 541
- Moravcsik Julius M. 572
- Morawski Kazimierz 541, 548
- Morrison J.S. 426, 572
- Most Glenn W. 13, 225, 244, 252, 397, 430, 432, 488, 543, 544, 572
- Motte André 377, 551
- Mourelatos Alexander P.D. 36, 235, 285, 311, 313, 314, 317, 318, 323, 387, 422, 449, 468, 499, 500, 505, 508, 509, 559, 566, 572, 573
- Mrówka Kazimierz 174, 301, 309, 321, 323, 418, 494–496, 546
- Müller Carl Friedrich Wilhelm 542
- Mutschmann Hermann 11, 548
- Naddaf Gerard 26, 165, 556, 572
- Nagy Gregory 211, 214, 572
- Narecki Krzysztof 316–318, 334, 340, 419, 433, 494, 572
- Naruszewicz Adam 547
- Natali Carlo 556
- Nauck August 157, 547, 549
- Nehamas Alexander 177, 235, 311, 354, 473, 573
- Nerczuk Zbigniew 24, 25, 128, 132, 253, 302, 347, 352, 353, 356, 361–363, 376, 382, 388, 473, 474, 520, 529, 530, 544, 548, 560, 573
- Nessas z Chios 341
- Nestle Wilhelm 263, 422
- Niemirska-Pliszczyńska Janina 381, 546
- Nietzsche Friedrich 26
- Nikomachos 172, 287
- Noras Andrzej J. 19, 42, 50, 573
- Noussia-Fantuzzi Maria 224, 573
- Nowakowski Andrzej 140, 459, 573
- Nussbaum Martha Craven 284, 285, 303, 513, 573
- Oakeshott Michael 104
- Obbink Dirk 552, 564, 570
- Obdrzalek Suzanne 574

- O'Brien Denis 317, 335, 543, 560, 573
 O'Brien Michael J. 263, 574
 O'Byrne Brendan 354, 555
 Olejarczyk (Tomkowska) Anna 50, 113, 159, 181, 245, 374, 523, 557, 560, 567, 573
 Olszewski Witold 191, 226, 378, 543
 Onysymow Agna 151, 162, 192, 578
 O'Rourke Fran 354, 555
 O'Rourke Michael 566
 Orzechowski Andrzej 185, 560
 Osbourne Catherine 26, 574
 Ossowska Katarzyna 44, 574
 Overwien Oliver 166, 557
 Owen G.E.L. 428, 504, 574
 Owens Joseph 231, 579
 Owidiusz 153
- Pacewicz Artur 24, 32, 523, 557, 574
 Paganini Gianni 576
 Page Denys Lionel 394, 547, 548
 Palczewski Rafał 113, 574
 Palmer J.A. (Palmer J.) 90, 94, 132, 133, 377, 385, 386, 388, 574
 Panagiotou Sotiroula 430, 574
 Panufnik Maciej 110, 129, 566
 Papież Franciszek 77
 Parandowski Jan 197, 209, 545
 Parmenides 12, 24, 56, 69, 105, 153, 155, 159, 161, 162, 175–183, 198, 209, 215, 218, 224, 234, 235, 237, 243, 245, 248, 258, 260, 262, 283–285, 302, 310–321, 323–334, 343, 346, 350, 356–361, 368, 370, 371, 374, 380, 386–388, 397–399, 406, 413, 421–429, 431, 432, 435, 441, 448, 449, 452, 460, 468, 469, 498–514, 516, 522, 535, 542, 543, 546–549, 551–564, 566–572, 574, 576, 577, 580–582
 Parszutowicz Przemysław 50, 574
 Partyka Jacek 216, 557
 Pascal Blaise 189
 Paśniczek Jacek 93, 582
 Pawelec Andrzej 283, 365, 396, 562
 Paweł św. 103
 Paweł z Tarsu 56, 558
 Pearson Lionel 574
- Peirce Charles Sanders 146, 465, 547
 Pelc Jerzy 32, 34, 36, 37, 39–43, 76, 574
 Pellikaan-Engel Maja E. 368, 426, 574
 Perin Casey 574
 Peters Francis E. 550
 Petersen Arne F. 24, 237, 576
 Pfeijffer Ilja Leonard 394, 575
 Philippoussis John 236, 240, 248, 277, 406, 487, 575
 Piaček Jozef 445, 447, 575
 Pindar 216, 224, 225, 247, 394, 547
 Pianko Gabriela 244, 575
 Pieper Josef 19, 48, 129, 458, 574
 Pitagoras 178, 226, 233, 281–283, 286, 296, 297, 314, 378, 401, 402, 408, 415, 417, 418, 427, 432, 494, 543, 547, 552, 554, 563, 564, 570, 581, 583
 Plantinga Alvin 41, 575
 Plasberg Otto 542
 Platon 15, 18, 20, 25, 26, 32, 39, 43, 56, 70, 104, 121, 136, 139, 142, 146, 153, 159, 161, 181, 182, 185, 198, 210, 213, 214, 216, 228, 235, 245, 249, 254, 271, 273, 283, 287, 313, 327, 328, 330, 346, 350, 352–356, 359, 366–368, 375, 376, 379–382, 384, 388, 389, 393, 397, 400, 404, 416, 423, 427, 437, 439, 440, 451, 455, 459, 473, 496, 498, 510, 511, 515–518, 520–529, 536, 547, 551–556, 558, 560, 562, 563, 566–571, 573–575, 578, 580–583
 Plezia Marian 223, 395, 564
 Plotyn 353, 566, 567
 Plutarch 176, 246, 304, 305, 321, 328, 346, 348, 350, 425, 444, 445, 450, 491, 493, 515, 540, 547, 581
 Podbielski Henryk 154, 542, 569, 575
 Pohlenz Maximilian 542
 Poirier Jean-Louis 263, 546
 Politis Vasilis 377, 554, 574
 Polito Roberto 304, 575
 Popkin Richard H. 103, 575
 Popper Karl Raimund 14, 24, 31, 38, 48, 129, 140, 141, 150, 236, 237, 247, 254, 269, 279, 372, 376, 400, 401,

- 441, 464, 465, 536, 551, 565, 566,
569, 571, 575, 576
- Porfiriusz 58, 402, 432, 547
- Porubjak Matúš 280, 576
- Powell Anton 26, 564
- Powell John Enoch 549
- Prato Carlo 224, 238, 547
- Preus Anthony 346, 556, 576
- Prier Raymond A. 576
- Pritzl Kurt 296, 576
- Proklos 176, 259, 313, 321, 354, 555
- Protagoras 11, 15, 185, 314, 347, 348,
350–356, 362, 377, 381, 388–390,
398, 438–441, 497, 520–531, 554,
555, 557, 558, 563, 566, 568, 571,
573, 581
- Pseudo-Arystoteles 245
- Pseudo-Galen 245
- Pseudo-Plutarch 230, 235, 237, 240,
245, 377
- Pucci Pietro 214, 576
- Pyrron 24, 70, 71, 77, 84, 90, 99, 100,
112, 130, 131, 136, 140, 142, 143, 190,
191, 201, 205, 207, 243, 244, 267,
279, 289, 294, 341, 353, 363, 364,
458, 460, 483, 530, 543, 552, 553,
566, 567, 569, 579, 583
- Raafflaub Kurt A. 400, 474, 576
- Rabelais François 533
- Rangos Spyridon 515, 576
- Raven John Earle 154, 204, 283, 374,
396, 422, 546, 576
- Reale Giovanni 18, 576
- Reed Baron 576, 578
- Reiche Harald A.T. 576
- Reinhardt Karl 235, 576
- Reis Burkhard 570
- Rengakos Antonios 216, 348, 554, 580
- Rescher Nicholas 80, 141, 278, 576
- Ricken Friedo 576
- Riehl Alois 23, 45, 576
- Riezler Kurt 547
- Robb Kevin 303, 563, 565, 572, 577
- Robbiano Chiara 577
- Robinson Thomas M. 354, 547
- Rodgers V.A. 221, 577
- Rogers Graham Alan John 20, 565
- Rolewski Jarosław 50, 574
- Rorty Richard 523, 526, 528, 554,
571, 577
- Rosenmeyer Thomas G. 406, 578
- Ross William David 541
- Rossetti Livio 327, 577
- Roszyk Maksymilian 525, 526, 577
- Roth Peter 577
- Rowbotham Samuel Birley 117
- Rowe Christina J. 368, 577
- Rudolph Kelli 336, 577
- Ruggiu Luigi 556
- Runia David T. 553
- Russell Donald Andrew 39, 577
- Rutten Christian 377, 551
- Rutter N. Keith 287, 563
- Rybowska Joanna 577
- Safona 394, 548, 574
- Saint-Simon Henri de 538
- Sakezles Priscilla 577
- Sanders Ed Parish 401, 554
- Sassi Maria Michela 262, 507, 572
- Sattler Barbara M. 273, 552
- Savonarola 103, 575
- Schäfer Christian 577
- Schibli Hermann S. 577
- Schiefsky Mark John 289, 548
- Schmidt Ernst A. 214, 579
- Schmitt Charles B. 577
- Schneewind Jerome B. 554
- Schofield Malcolm 154, 204, 348,
374, 396, 546, 557, 577
- Schroeder Chad 550
- Schwabl Hans 368, 577
- Schüssler Ingeborg 228, 563
- Scott Dominic 89, 128, 552
- Scott Robert 54, 82, 117, 444, 550
- Scully Stephen 153, 209, 577
- Sedley David 80, 129, 577
- Sekstus Empiryk (Sextus Empiricus)
11, 15, 16, 24, 27, 46, 50, 52, 72,
78–81, 84–97, 99, 100, 102, 103, 105,
106, 108, 109, 111, 113–117, 124–143,
145, 153, 173, 176, 183–185, 200, 205,
207, 226, 227, 243–252, 254–259,
277–279, 301, 302, 308, 313, 321,
331–333, 335, 336, 338, 341–345,

- 347, 349–352, 354–358, 363, 364,
382, 384, 389, 405, 408, 439, 446,
456, 458, 460–462, 465, 467, 474,
483, 489, 492, 497, 520–523, 530,
534, 542, 546, 548, 551, 553, 555,
559, 561, 562, 564, 566, 570, 573,
578, 582
- Seligman Paul 165, 227, 577
- Serres Michel 228, 578
- Sheffield Frisbee 183, 578
- Shields Christopher 234, 239, 373,
578
- Shorey Paul 262, 264, 478, 578
- Sider David 182, 549, 552, 564, 570
- Sidorek Janusz 510, 580
- Siebers Tobin 539, 578
- Siemek Andrzej 559
- Siemieński Lucjan 312, 545
- Sihvola Juha 129, 551, 552, 578
- Sikes E.E. 549
- Silverstein Harry S. 566
- Simonides 408, 553
- Simplikios 167–170, 176, 181, 182, 227–
231, 245, 313, 321, 327, 335–338, 353,
360, 450, 452, 453, 456, 518, 548
- Sinko Tadeusz 547, 578
- Sinnott-Armstrong Walter 576
- Sisko John 183, 578
- Siwek Paweł 541, 542
- Skarbak-Kazanecki Jan 241, 578
- Skinner Quentin 554
- Smith Nicholas D. 551
- Snell Bruno 151, 162, 192, 195, 196,
214, 225, 257, 300, 318, 393, 395,
406, 412, 547, 578
- Sofokles 82, 216, 541, 548
- Sokrates 18, 25, 26, 70, 146, 254, 262,
271, 355, 359, 380, 381, 388, 396,
561, 566, 571, 576, 581
- Solmsen Friedrich 165, 227, 368, 578
- Solon 122, 224, 225, 282, 318, 382,
569, 573
- Sorell Tom 20, 565
- Sosa Ernest 41, 575
- Sotion 243, 249, 251, 258
- Spadaro Antonio 77
- Spawforth Antony 550
- Spinelli Emidio 129, 578
- Spinoza 575
- Squire Michael 336, 577
- Srebrny Stefan 541, 547, 548
- Stahel Richard 219, 477, 568
- Stabryła Stanisław 541
- Stählin Otto 542
- Stebnicka Katarzyna 430, 432, 546
- Steinmetz Peter 234, 239, 248, 260,
263, 279, 373, 475, 578
- Stephanus Henricus 99
- Sterne-Gillet Suzanne 560
- Steuben Hans von 317, 547
- Stezychor 394
- Stobajos Jan 171, 172, 237, 240, 260,
269, 284, 286–288, 405, 437, 438,
490, 491, 518, 519
- Stoddard Kathryn 209, 215, 578
- Stokes Michael C. 153, 368, 579
- Stough Charlotte L. 579
- Strauss Clay Jenny 153, 159, 160, 212,
214, 579
- Striker Gisela 551, 579
- Strobel Benedikt 549
- Stroh Wilfried 214, 579
- Struve Henryk 35, 110, 579
- Sucharek Pavol 219, 477, 568
- Svavarsson Svavar Hrafn 71, 579
- Svenbro Jesper 211, 214, 579
- Sweeney Leo 231, 579
- Swieżawski Stefan 22, 23, 579
- Symotiuk Stefan 10, 34, 35, 42, 48,
538, 579
- Szacki Jerzy 581
- Szastyńska-Siemion Alicja 547
- Szubka Tadeusz 20, 579
- Szujski Józef 547
- Śmigaj Józef 542
- Śpiewak Sebastian 413, 416, 579
- Świercz Piotr 286, 579
- Tales z Miletu 162, 165, 192, 226, 228,
281, 283, 353, 365, 371, 373, 378,
396, 400, 401, 408, 536, 543, 552,
554, 556, 558, 562, 567, 569
- Taliga Miłoś 510, 567
- Tarán Leonardo 178, 317, 318, 324,
422, 424, 548

- Tarrant Harold 129, 580
 Taylor Alfred E. 422
 Taylor Christopher Charles Whiston 183, 548
 Teggart Frederick J. 222, 477, 580
 Temkin C. Lilian 558
 Temkin Oswei 558
 Teodoret z Cyru 245, 351
 Teofrast 112, 230–232, 295, 336, 337, 344, 347–349, 371, 515, 568, 570, 577
 Teognis z Megary 279–281, 394, 454, 544, 549, 572, 576
 Teon ze Smyrny 172, 287
 Teopomp z Chios 226
 Tertulian 102
 Thiel Helmut van 545
 Thomas Rosalind 400, 474, 580
 Thorsrud Harald 15, 580
 Tietze Franz 192, 475, 559
 Timpanaro Cardini Maria 545
 Tokarski Jan 48, 443, 550
 Too Yun Lee 39, 580
 Topolski Jerzy 559
 Tor Shaul 155, 198, 209, 210, 212–214, 217, 234, 250–252, 260, 264, 270, 272, 275, 276, 317, 318, 368–370, 397, 424, 432, 434, 580
 Truzzi Marcello 117, 580
 Trzcionkowski Lech 61, 164, 569
 Tsagalīs Christos 216, 580
 Tugendhat Ernst 510, 580
 Tukidydes 82, 119, 122, 273, 500, 549, 582, 583
 Tulin Alexander 262–264, 478, 580
 Tuszyńska-Maciejewska Krystyna 357, 580
 Twardowski Kazimierz 31, 35, 43, 44, 71, 566, 580
 Tymon z Fliuntu 16, 77, 243, 244, 543, 553, 555, 570, 575
 Tyrtajos 576
- Unger Peter 247, 248, 580
 Untersteiner Mario 324, 382, 548, 580
 Urmson James Opie 550
- Van De Mieroop Marc 151, 271, 581
 Van Noorden Helen 368, 573
- Verdenius Willem Jacob 39, 178, 262, 264, 368, 422, 428, 478, 479, 504, 578, 581
 Vernant Jean-Pierre 581
 Vincenz Stanisław 365
 Vlastos Gregory 581
 Vogel Cornelia J. de 286, 581
 Vogt Katja Maria 581
 Voigt Eva-Maria 394, 548, 574
 Volk Katharina 210, 211, 214, 398, 565
- Wachtler Johannes 288, 549
 Walker Jeffrey 581
 Walpole Horace 85
 Warren James 183, 335, 578, 581
 Warron (Marcus Terentius Varro) 260, 288, 369, 405, 407
 Wasilewski Marcin 527, 581
 Waszczenko Piotr 19, 48, 129, 458, 575
 Waterfield Robin 549
 Watkins John 145, 189, 581
 Watson Gerard 97, 581
 Watson Richard A. 575
 Wees Hans van 400, 474, 551, 576
 Weintraub Ruth 581
 Weisedel Wilhelm 72, 565
 Weiss Paul 146, 547
 Wender Dorothea 214, 544
 Wesoly Marian 24, 142, 241, 242, 262, 289, 292, 293, 296, 317, 357, 360, 383, 415, 424, 478, 494, 522, 545, 547, 549, 581, 582
 Wesselmann Katharina 572
 West Martin Litchfield 152, 224, 394, 544, 545, 582
 West Stephanie 544
 Westlake Henry Dickinson 273, 582
 Węclewski Zygmunt 54, 118, 168, 445, 459, 550
 White Harvey 177, 311
 Wieczorek Krzysztof A. 476, 582
 Wiernikowski Jan 547
 Wiertelwski Stanisław 464, 558
 Wiesner Jürgen 248, 407, 582
 Wilde Oscar 149
 Wilcox Joel 16, 236, 582
 Willis James 383, 559

- Wills Bernard 98, 582
Winiarczyk Marek 582
Wiseman T.P. 225, 553
Wiszniewski Michał 582
Wiśniewski Bohdan 170, 546, 549, 582
Wittgenstein Ludwig 363
Wittlin Józef 545
Witwicki Tadeusz 34, 46, 50, 51, 582
Witwicki Władysław 34, 451, 459, 547
Wocial Jerzy 235, 374, 429, 564
Wohl Victoria 276, 558
Wöhrle Georg 166, 549, 557
Woleński Jan 72, 80, 92, 93, 278, 459, 582
Wolff Christian 40, 72, 565
Wollner Ulrich 510, 567
Wołkowicz Anna 74, 396, 564
Woodruff Paul 273, 430, 582, 583
Worthington Ian 273, 560
Wright M.R. 549, 583
Wrotkowski Wojciech 583
Yonezawa Shigeru 248, 257, 407, 408, 411, 412, 414, 583
Young Douglas 280, 549
Zeller Eduard 18, 279, 583
Zellner H.M. 192–194, 583
Zenon z Elei 181, 182, 192, 327, 328, 373, 377, 379, 380, 382, 387, 452, 543, 546, 549, 552, 577
Zenon z Kition 97, 153
Zerba Michelle 200–208, 583
Zhud Leonid 415, 583
Zieliński Edward Iwo 18, 576
Ziemińska Renata 16, 45, 78, 84, 91, 94, 101, 102, 107, 113, 135, 141, 255, 259, 349, 574, 583, 584
Zygmuntowicz Dorota 24, 186, 437, 525, 547, 584
Żeleński Tadeusz (Boy) 100, 546
Żeleźnik Tadeusz 541
Żukowski Bartosz 352, 565
Żytkowicz Helena 32, 574

Dariusz Kubok

Criticism, Skepticism and Zeteticism in Early Greek Philosophy

S u m m a r y

The purpose of this monograph is to identify and trace the intellectual roots of critical (especially skeptical and zetetic) attitudes manifest in early Greek philosophy. Its point of departure is the definition the meanings of each of the key concepts reflected in the title to avoid terminological confusion. Because my analyses concentrate on philosophical rather than philological or historical substance, I move directly to the study proper. I open my reflections with a general insight into early Greek philosophy, which offers the reader a prelude to a much more focused exploration of the area in search of manifestations of criticism, skepticism, and zeteticism in it. In the process, I emphasize the non-accidental character of the recurrent themes in which these three categories surface in the surviving fragments of the work of early Greek philosophers. Thus, I frame early Greek thought itself in the spirit of criticism, of which the skeptical and zetetic stances are important manifestations.

The argument of this book, providing a broad critical perspective conducive to a reading of early Greek philosophy based on considerations of historical character, but also of philosophical nature, demonstrates that the issue of criticism is closely connected with epistemological and meta-philosophical questions, which I indicate as central to the origins of philosophy as we know it. Such a perspective can be seen as a complement to the well-known and well-established cognitive approaches that have appeared in the history of ancient philosophy.

The first part of the book offers a philosophical definition of criticism, skepticism, and zeteticism as general attitudes informing the scholarly discourse. This section of the dissertation opens with considerations upon the meaning of the verb κρίνω and the adjective κριτικός. These reflections allow the reader to arrive at the understanding of critical attitude as attitude that is source-oriented (referring to the function of these terms and their derivations in early Greek literature), philosophical (i.e. closely related to philosophical problems), and generally valid. To demonstrate the latter, I analyze the thematization of the issue of criticism in the extant fragments of the works of early Greek philosophers, indicating that philosophy itself should be understood as an essential critical activity at the fundament of all early Greek thought. With regard to skepticism and zeteticism I rely on Sextus Empiricus's definitions provided in his *Outlines of Scepticism*, complementing his insights with my exploration of a wide range of meanings of the verbs σκέπτομαι and ζητέω as well as the adjectives σκεπτικός and ζητητικός. In particular, I attempt to demonstrate that although "skepticism" is an ambiguous term, the return to the term's etymology is productive for the sake of the analyses of philosophical skepticism in early Greek thought. The clear discrepancy between the interpretations of skepticism in *Pyr.*, I, 1-4 and *Pyr.*, I, 7 combined with Sextus's detailed characterization of skepticism allow me to distinguish two dimensions of skepticism evident in his texts: zetetic and ephectic.

Part two of the monograph offers a detailed analysis of the fragments and doxography associated with the earliest forms of Greek philosophy in the light of the forms of criticism distinguished in part one. The analysis focuses upon the earliest manifestations of separative criticism, anti-dogmatic criticism, and epistemological criticism, as well as on philosophical personal criticism in its two main varieties: allocriticism and autocriticism. The considerations offered in part two close with an attempt to categorize the critical tradition of the antiquity through the prism of the idea of *syncriticism*. I distinguish two types of syncriticism: 1) syncriticism based on connection or combination, i.e., conjunctive syncriticism, and 2) syncriticism based on comparison or juxtaposition, i.e., comparative syncriticism, which in itself occurs in two varieties: *ameinosyncriticism* and *isosyncriticism*. These distinctions allow one to carry out a more nuanced analysis of early Greek philosophy, making it possible, for example, to discriminate between skepticism as zeteticism and skepticism as ephecticism, to separate skepticism from negative dogmatism, as well as to establish the fallibilist interpretation of objects of reflection as a separate concept. The analyses presented in part two allow one to argue that early Greek philosophy evolved into various forms of criticism, including fallibilism based on zeteticism, doxastic uncertain knowledge, and ameinosyncriticism as epistemic inegalitarianism.

The driving force of this project was my desire to (at least partially) uncover the source structures, or even fundamental schemes, of critical thinking. With such a goal in mind, one can argue that the monograph has succeeded in showing that at the deepest level of our contact with the external world we employ schemes of separative criticism understood as our capacity to identify objects of observation and reflection and to differentiate them. This capacity enables us to engage in other critical activities, such as those identified as judgmental criticism, ordering criticism, volitional criticism, and interpretive criticism, and, above all, in anti-dogmatic criticism, epistemological criticism, auto- and allocriticism, and syncriticism, which this work explores in detail. Moreover, the argument presented in the text illuminates this heretofore unveiled “critical logic” in aspects that have not been taken into account in the philosophical literature thus far, allowing one to conclude that despite the fact that (at least some of) our critical capacities seem deeply rooted in our tradition of thought, they certainly need to be constantly fueled and expanded.

The analyses presented in the text leave no doubt that a profound study of the Greek sources of critical reflection may significantly contribute to a better understanding of the current state of our critical insight, especially that—contrary to the popular opinion—it is not necessarily the case that historical progress must go hand in hand with the progressive deepening (or broadening) of the human capacity for critical thinking. This book demonstrates that criticism which emerged at birth of Western philosophical thought was an important determinant of its further development. The findings derived from the analyses presented in the texts allow one to conclude that it stands to reason to argue that it is possible to overcome the present-day lack of criticism in various areas human activity both by means of a critical return to the beginnings of philosophy and by means of the expansion of individual and collective critical self-awareness. Thus, as has often been the case in history, a step back may in fact be an important step forward.

Keywords: criticism, skepticism, zeteticism, Pre-Socratics, Greek philosophy, epistemology, methodology, fallibilism, knowledge, critical thinking

Dariusz Kubok

Kritizismus, Skeptizismus und Zetetizismus in der frühen griechischen Philosophie

Zusammenfassung

Das Ziel dieser Abhandlung läuft auf den Versuch hinaus, in der frühen griechischen Philosophie die Grundlagen der kritischen, skeptischen und zetetischen Haltung zu identifizieren. Als Ausgangspunkt muss zunächst die Bedeutung der Titelbegriffe definiert werden. Meine Analyse beschränkt sich auf philosophische Fragen, daher behandle ich das Studium der frühen griechischen Philosophie als Vorstufe zum Studium des frühen griechischen Denkens im Hinblick auf das Vorhandensein von Kritizismus, Skeptizismus und Zetetizismus in ihr. Es lohnt sich, sowohl das nicht zufällige Vorhandensein von Themen, die diese drei Kategorien betreffen, in den überlieferten Fragmenten der frühen griechischen Philosophen aufzuzeigen, als auch die frühe griechische Philosophie selbst in den Geist einer kritischen Haltung zu stellen, von der die skeptische und zetetische Haltung wichtige Manifestationen sind. Die Abhandlung enthält Überlegungen historisch-philosophischen Charakters, aber auch philosophische, vor allem erkenntnistheoretische und methodologische. Die Frage des Kritizismus ist eng mit erkenntnistheoretischen und metaphilosophischen Problemen verbunden, die – wie ich zu zeigen versuchen werde – am Ursprung der Philosophie nicht marginal waren. Das Hauptziel der Arbeit ist somit der Versuch geworden, eine breite kritische Perspektive zu bieten, die eine Lektüre der frühen griechischen Philosophie ermöglicht. Eine solche Perspektive kann als Ergänzung zu den bekannten und anerkannten kognitiven Ansätzen gesehen werden, die in der Geschichte der antiken Philosophie erschienen sind.

Im ersten Teil versuche ich, die Termini Kritizismus, Skeptizismus und Zetetizismus philosophisch als allgemeine Haltungen zu definieren, die im wissenschaftlichen Diskurs präsent sind. Zu Beginn geht es um die Quellenforschung zur Bedeutung des Verbs κρίνω und des Adjektivs κριτικός, um eine Form des Kritizismus und kritischen Haltung zu gewinnen, die ist: 1) quellenorientiert, d. h. auf die Funktion dieser Begriffe und ihrer Ableitungen in der frühgriechischen Literatur bezogen, 2) philosophisch, d. h. eng mit philosophischen Problemen verbunden, und 3) allgemein, da ich es besonders interessant finde, nicht nur die Thematisierung dieses Problems in den erhaltenen Fragmenten frühgriechischer Philosophen zu analysieren, sondern auch zu versuchen, diese Philosophie selbst als eine kritische Tätigkeit zu zeigen, die Teil des frühgriechischen Kritizismus im Allgemeinen ist. In Bezug auf Skeptizismus und Zetetizismus stütze ich mich auf die Definitionen von Sextus Empiricus aus den Umrissen des Pyrrhonismus, zeige aber auch die große Bandbreite der Bedeutungen des Verbs σέπτομαι und des Adjektivs σκεπτικός oder ζητέω und ζητητικός. Insbesondere versuche ich zu zeigen, dass, obwohl „Skeptizismus“ ein mehrdeutiger Terminus ist, es für die Zwecke des Studiums der frühen griechischen Philosophie möglich ist, einen Kern seiner Bedeutung anzunehmen, der sich als produktiv für Analysen des philosophischen Skeptizismus erweisen wird. Auf der Grundlage von Sextus' detaillierter Charakterisierung des Skeptizismus und insbesondere unter Berücksichtigung der deutlichen Diskrepanz zwischen

den Interpretationen des Skeptizismus in *Pyr.*, I, 1–4 und *Pyr.*, I, 7, unterscheide ich zwei Versionen des Skeptizismus, die sich in Sextus' Texten zeigen: Skeptizismus in der zetetischen Dimension und Skeptizismus in der effektischen Dimension (*efektikos*).

Der zweite Teil der Abhandlung ist eine Doxographie und detaillierte Analyse der Fragmente, die mit den frühesten Formen der griechischen Philosophie verbunden sind, im Hinblick auf die angelegenen Formen des Kritizismus, Skeptizismus und Zetetizismus. Die detaillierte Analyse betrifft die frühesten Formen des separativen, antidogmatischen und erkenntnistheoretischen Kritizismus, sowie die philosophische Personenkritik in ihren zwei Hauptvarianten: als Allokritizismus und als Autokritizismus. Ergänzt werden die Überlegungen durch den Versuch, diese Tradition in der Perspektive der Idee des Synkritizismus zu ordnen. Ich unterscheide zwei Arten von Synkritizismus: 1) Synkritizismus, der mit der Tätigkeit der Verknüpfung (Verbindung, Kombination) verbunden ist, d.h. konjunktiver Synkritizismus, und 2) Synkritizismus, der mit der Tätigkeit des Vergleichs (Gegenüberstellung) verbunden ist, d.h. komparativer Synkritizismus in zwei Varianten: Aminosynkritizismus (basierend auf dem allgemeinen Prinzip der Ungleichheit von Überzeugungen, Theorien usw.) und Isosynkritizismus (basierend wiederum auf dem Prinzip der Gleichheit). Der Hauptunterschied zwischen beiden Arten des komparativen Synkritizismus liegt im Prinzip des Nebeneinanderstellens (Vergleichens). Die Aminosynkritizismus läuft auf einen Vergleich hinaus, um zu erkennen, was in einer bestimmten Hinsicht besser (ungleich) ist; diese Betrachtung wird – nach der Nomenklatur des Kritizismus – ein Kriterium genannt. Der Isosynkritizismus hingegen setzt keine „Besserheit“ („Minderwertigkeit“) voraus und drückt einen Zustand der Gleichheit in einer bestimmten Hinsicht aus. Das Kriterium, um das es hier geht, betrifft in erster Linie die Struktur von Überzeugungen (Wissen) nicht im Sinne ihrer Genese, sondern ihres Nebeneinanders einer gegenseitigen Rechtfertigung. Dank dieser Unterscheidungen ist es – so glaube ich – möglich, nuancierte Analysen der frühen griechischen Philosophie vorzunehmen. Ein Vorbild dafür wäre, nicht nur den Skeptizismus als Zetetizismus vom Skeptizismus als Effektizismus zu unterscheiden, sondern auch den Skeptizismus vom negativen Dogmatismus, sowie die fallibilistische Interpretation zu unterscheiden. Es kann gezeigt werden, dass die frühe griechische Philosophie in Bezug auf die diskutierten Themen verschiedene Formen annahm, einschließlich der interessanten Form des Fallibilismus auf der Grundlage des Zetetizismus, des doxastischen unsicheren Wissens und des Aminosynkritizismus als epistemischer Nicht-Egalitarismus.

Während der Arbeit an diesem Buch hat mich der Wunsch begleitet, die Quellstrukturen des kritischen Denkens, vielleicht sogar bestimmte kritische Schemata, zumindest teilweise aufzudecken. Es scheint gelungen zu sein, zu zeigen, dass wir auf der tiefsten Ebene unserer Kontakte mit der Welt mit dem separativen Kritizismus als einer Fähigkeit zur Unterscheidung und Trennung umgehen. Diese Fähigkeit befähigt uns zu anderen kritischen Aktivitäten, zum Beispiel zu denen, die als wertender, ordnender, volitionaler und interpretierender Kritizismus bezeichnet werden, und vor allem – was in der Arbeit ausführlicher analysiert wird – zu antidogmatischem Kritizismus, epistemologischem Kritizismus, Auto- und Allokritizismus und Synkritizismus. In bestimmten Aspekten versuche ich, diese teilweise unverhüllte „kritische Logik“ zu beleuchten. Trotz der Tatsache, dass kritische Fähigkeiten (zumindest teilweise) tief verwurzelt zu sein scheinen, müssen sie sicherlich kontinuierlich angefracht und erweitert werden.

Es besteht kein Zweifel daran, dass die Reflexion über die griechischen Quellen der kritischen Reflexion zu einem besseren Verständnis des aktuellen Standes unserer kritischen Haltung beitragen kann. Denn entgegen der landläufigen Meinung ist es nicht unbedingt so, dass die Abfolge der Geschichte mit einer fortschreitenden Vertiefung oder Erweiterung der Fähigkeit zum kritischen Denken einhergeht. Das Ziel dieser Arbeit ist es zu zeigen, dass der Kritizismus in den Anfängen des abendländischen

Denkens entstand und eine wichtige Determinante seiner Entwicklung war. Ich bin überzeugt, dass es möglich sein wird, die gegenwärtige Kritiklosigkeit in verschiedenen Bereichen der Kultur und des menschlichen Handelns zu überwinden, indem man sich sowohl kritisch auf die Anfänge der Philosophie besinnt als auch das kritische Selbstbewusstsein vertieft. Wieder einmal kann es sich herausstellen, dass das Vorwärtsgen eine Rückkehr ist.

Stichworte: Kritizismus, Skeptizismus, Zetetizismus, Vorsokratiker, griechische Philosophie, Erkenntnistheorie, Methodologie, Fallibilismus, Wissen, kritisches Denken

Redaktor
Małgorzata Pogłódek

Projekt okładki
Anna Krasnodębska-Okreglicka

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Lidia Szumigała

Łamanie
Edward Wilk

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.07.2022
Copyright © 2021 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.08.2022 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl.

 <https://orcid.org/0000-0003-3360-9667>

Kubok, Dariusz
Krytycyzm, sceptycyzm i zetetycyzm we wczesnej
filozofii greckiej / Dariusz Kubok. - Katowice :
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021. -
(Studia Philosophica Silesiensa ; 1)

<https://doi.org/10.31261/PN.4024>

ISBN 978-83-226-3979-5
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3980-1
(wersja elektroniczna)
ISSN 2720-1120

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Arkuszy drukarskich: 37,75. Arkuszy wydawniczych: 48,0. Publikację
wydrukowano na papierze Alto 90 g. PN 4024. Cena 109,90 zł (w tym VAT).